

Ewa Pawlak*

Wczesnośredniowieczna osada w Bytkowie pod Poznaniem

Abstract

Pawlak E., 2016. Early medieval settlement in Bytkowo near Poznań. *Raport 11*, 123-165

Archaeological research on site 1 in Bytkowo, Rokietnica commune, was carried out in 2010 as part of the works preceding the construction of a western section of the Poznań bypass. 1738 items, mostly related to settlements of the Lusatian culture, were discovered on the area of 295.77 ares. Relics of an early Slavic settlement were unearthed in the southern end of the excavated area; they consisted of 17 residential and outbuildings buildings located on the western slope of the Samica River valley. They constituted a continuous line of structures with the length of 110 m and the width of 18 m, stretching transversely to the valley. 1105 fragments of earthenware vessels, 687 fragments of drying pans, 105 animal bones, an iron spur with inward hooks, and a fragment of an iron sickle were acquired from the fills of the settlement pits. On the basis of the portable monuments, it was established that the discovered part of the settlement dated back to the 8th century.

Keywords: early Middle Ages, settlement, ceramics, drying pans, spur

Badania na stanowisku 1 w Bytkowie, gm. Rokietnica, stanowiły element rozległych prac archeologicznych poprzedzających budowę zachodniej obwodnicy Poznania, położonej w ciągu drogi ekspresowej S11. Objęły one odcinek 27 km pomiędzy Złotkowem a Głuchowem. Pracami koordynowało konsorcjum złożone z Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej Alina Jaszewska, Fundacji Uniwersyteckiej w Poznaniu i Archeologicznej Pracowni Badawczej „Thor”, na zlecenie Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, Oddział w Poznaniu.

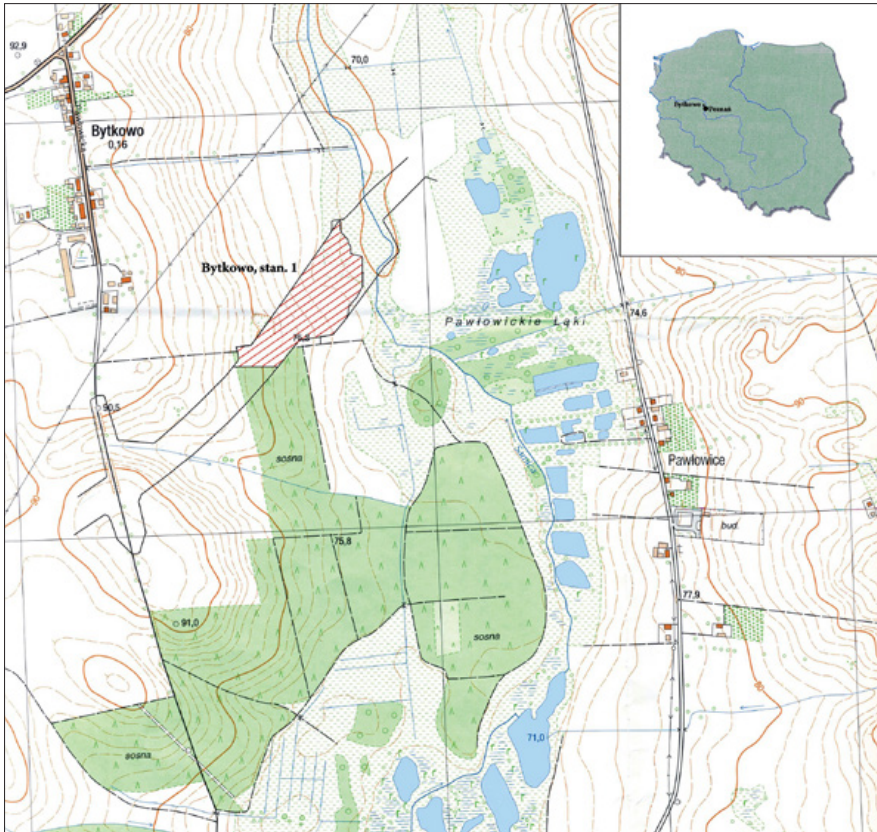
Badania wykopaliskowe na stanowisku 1 w Bytkowie miały miejsce w 2010 r. Z ramienia Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej Alina Jaszewska kierowali nimi mgr mgr Łukasz Gil i Marcin Krzepakowski. Na powierzchni 295,77 ara odkryto 1738 obiektów, związanych w zdecydowanej większości z rozległą osadą, której powstanie na podstawie pozyskanych materiałów ustalono na początek V okresu epoki brązu, schyłek zaś na koniec okresu halszackiego (Gil, Krzepakowski 2012, 127). W południowej części wykopu odsłonięto pozostałości osady ze starszych faz wczesnego średniowiecza, na

które składało się 17 obiektów, ułamki naczyń, prążnic, kości zwierzęce i przedmioty metalowe.

Bytkowo znajduje się w odległości około 16 km na północny wschód od Poznania (Ryc. 1). Równina Szamotulska, na terenie której jest położone, wchodzi w skład Pojezierza Poznańskiego. Jest to stosunkowo płaski teren, który przecinają kierujące się na północ rzeki: Sama, Samica i Ostroga. Stanowisko zajmuje zachodni stok doliny Samicy, która uchodzi do Warty w jej równoleżnikowym biegu powyżej Obornik. Skraj wysoczyzny znajduje się w tym rejonie 10 m powyżej dna doliny, a szerokość stoku wynosi około 80 m.

Najmłodszy etap zasiedlenia stanowiska związany jest z osadnictwem wczesnosłowiańskim, a datowane na ten okres obiekty tworzyły zwarte skupisko położone bezpośrednio wzdłuż południowej granicy wykopu (Ryc. 2). Z ich wypełnień pochodzi liczny materiał zabytkowy, na który składa się 1105 ułamków naczyń glinianych, 687 fragmentów prążnic, 105 kości zwierzęcych i 2 przedmioty metalowe. Podczas nadzorów archeologicznych prowadzonych już po zakończeniu badań na stanowisku 1, w odległości około 100 metrów

* email: ewapawlak36@gmail.com

Ryc. 1. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Położenie stanowiska na podkładzie mapy 1:10 000.

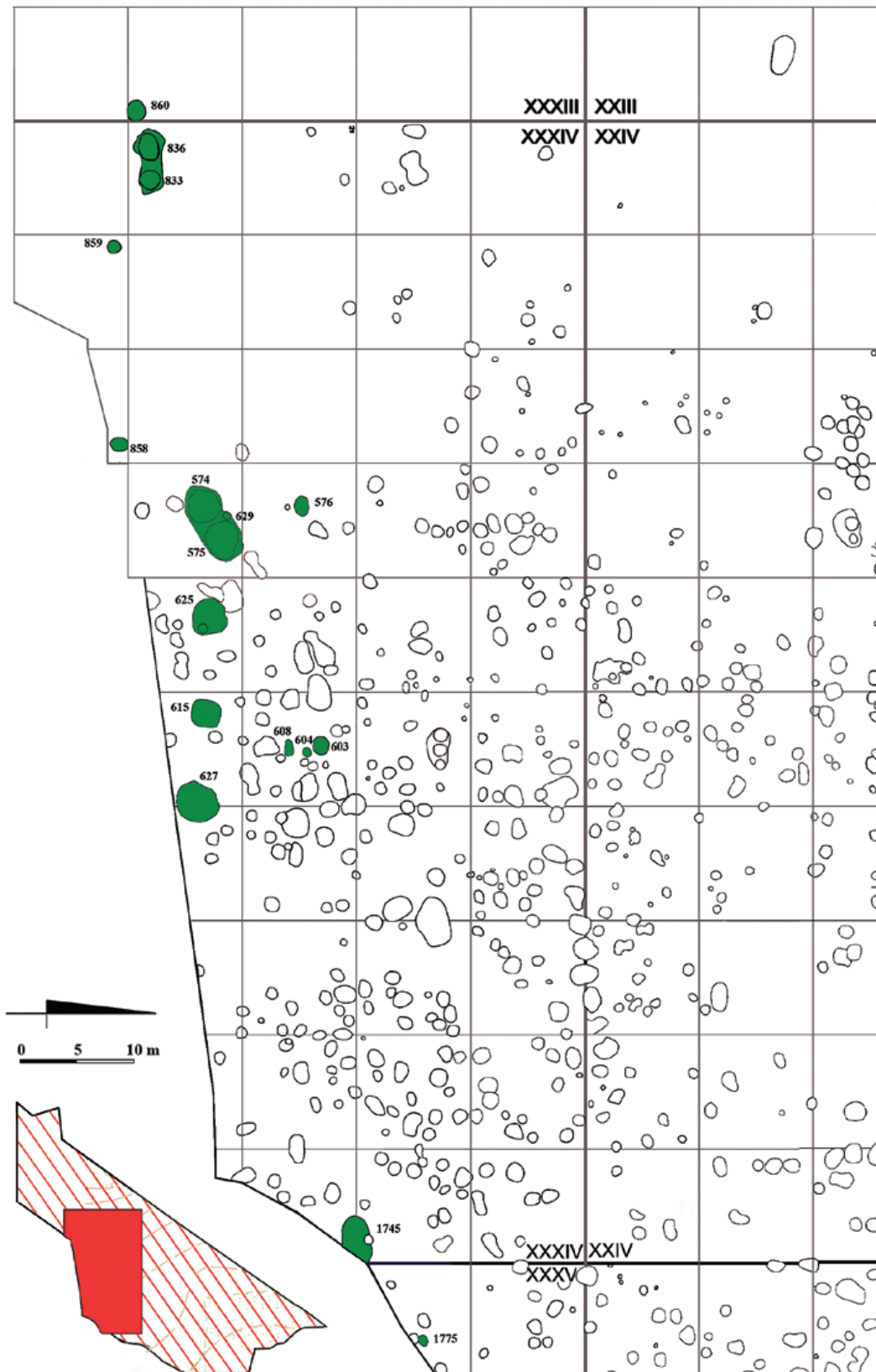
Fig. 1. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Location of the site superimposed on the 1:10,000 scale map.

na zachód od rozpoznanej jego części, natrafiono na pojedynczy obiekt, który zapewne stanowił integralną część analizowanej osady.

■ POZOSTAŁOŚCI ZABUDOWY, ROZPLANOWANIE OSADY

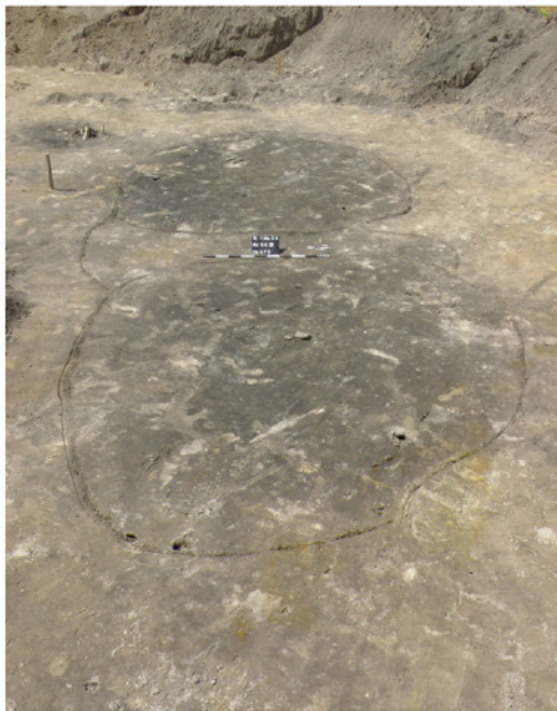
W czasie badań archeologicznych prowadzonych w 2010 r. odsłonięto 17 obiektów wczesnośredniowiecznych. Wszystkie rejestrowano na stosunkowo zwartym obszarze, w pasie o długości niemal 110 m i maksymalnej szerokości 18 m, zorientowanym wzdłuż kierunków wschód-zachód. Podstawą dla ustalenia funkcji była analiza formalna, uzupełniona analizą inwentarza ruchomego. Z pewnością do grupy relikwów budynków mieszkalnych zaliczyć można odsłonięty częściowo obiekt 1745. W przekroju poziomym miał regularnie owalny kształt, o niemal równoległych dłuższych bokach, w profilu nieckowaty, z poziomo uformowanym dnem i niewielkim przegłębieniem w południowo-centralnej partii; długość jamy w obrębie wykopu wynosiła 3,58 m (rekonstruuując wschodni jej zasięg przyjąć można, że była nie mniejsza niż 4,2 m) a szerokość 2,5 m (Ryc. 3: 1, 26: 1). Zasadniczą treść wypełniska stanowiła czarnobrunatna próchnica ze spalenizną i rozkruszonymi kamieniami, zaś na obrzeżach i dnie zalegała warstwa ciemnoszarej próchnicy. Z jamy pozyskano 116 ułamków ceramiki, 23 kości zwierzęce, fragment sierpa i żelazną ostrogę. Kolejny obiekt mieszkalny wydzielono

w terenie, jako dwie niezależne jamy 574 i 575, oddalone od siebie o zaledwie 0,2 m. Obie miały kształty zbliżone do kolistych w przekroju poziomym, a ich rozmiary wynosiły odpowiednio 3,04 × 2,62 m i 2,86 × 2,97 m; w profilu miały kształt nieckowaty. Głębokość pierwszej sięgała 0,47 m, drugiej była znacznie mniejsza i średnio wynosiła około 0,22 m (maksymalnie 0,32 m). W obydwu przypadkach wypełnisko stanowiła ciemnoszara próchnica (Ryc. 3: 2, 3; 13: 1). Obiektom towarzyszyła niewielka, owalna w przekroju poziomym jama 629, o rozmiarach 0,67 × 0,54 × 0,24 m, zlokalizowana po ich północnej stronie. Wszystkie wymienione elementy, tj. 574, 575 i 629, osadzone były w warstwie szarej próchnicy, w kształcie wydłużonego owalu czy też raczej wydłużonego prostokąta o zaokrąglonych, krótszych bokach. Ponieważ jej zarys, zarówno w przekroju poziomym jak i profilu, ściśle nawiązywał formą do obu głównych jam, i co istotne całość pozyskanego materiału ruchomego miała charakter homogeniczny (łącznie 32 ułamki ceramiki), wszystkie elementy zostały potraktowane w opracowaniu jako pozostałości jednego domostwa i określane są dalej jako zespół 574/575/629. Sądzę, że właśnie zarys owej szarej warstwy informuje o kształcie i rozmiarach naziemnej części budowli, a wydzielone w terenie „obiekty” są pozostałością najsilniej zagłębionych, być może najintensywniej użytkowanych jej części. Długość całego założenia, zorientowanego wzdłuż kierunków NEE-SWW wynosiła około 7 m, natomiast

Ryc. 2. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Plan południowej części wykopów archeologicznych; barwą zieloną oznaczono obiekty o metryce wczesnośredniowiecznej (rys. Ł. Gil, oprac. E. Pawlak)

Fig. 2. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Plan of the southern part of archaeological trenches; early medieval features marked in green (Drawn by Ł. Gil, compiled by E. Pawlak)

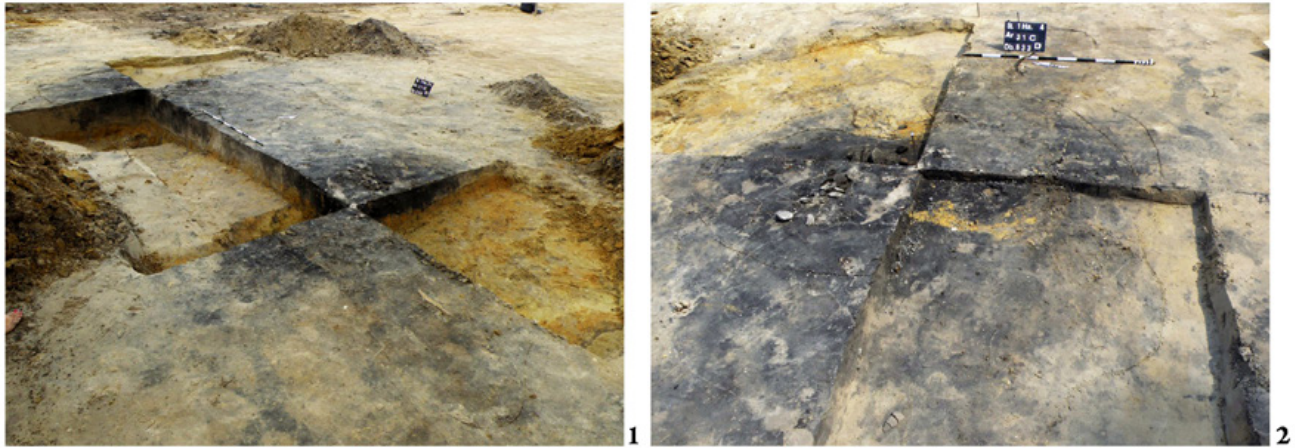

Ryc. 3. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Pozostałości zabudowy mieszkalnej wczesnośredniowiecznej osady: półziemianka 1745 (1), półziemianka 574/575/629 (2-4) (fot. K. Garwoliński, Ł. Gil)

Fig. 3. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Remains of the residential buildings of the early medieval settlement: half-sunken building 1745 (1), half-sunken building 574/575/629 (2-4) (Photo by K. Garwoliński, Ł. Gil)

szerokość – 3,3-3,4 m. W jego skład wchodziła również jama 629, położona w pobliżu jego północnej „ściany”, która pełniła zapewne funkcję niewielkiej, „podręcznej” piwniczki, zlokalizowanej w obrębie budynku (Ryc. 3: 4). Przypuszczenie to zdaje się potwierdzać odkryte w jej wypełnisku niemal całe, dużych rozmiarów naczynie (wysokość 29 cm, średnica wylewu 26 cm). Z ziemianki 574/575/629 pozyskano 281 ułamków ceramiki (178 z 574, 94 z 575 i 11 z 629), 14 fragmentów prażnic i 36 kości zwierzęcych (odpowiednio: 28 i 8).

Analogię do omówionego wyżej zespołu stanowią dwie jamy 833 i 836, odkryte w północnej części skupiska relikwów osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Oba obiekty, których wymiary wynosiły odpowiednio: 1,87 × 1,4 × 0,13 m i 2,41 × 1,74 × 0,15 m, podobnie jak w przypadku zespołu 574/575/629, zalegały w warstwie szarej i jasnoszarej próchnicy (Ryc. 4: 1, 2; 21: 1). Mamy więc po raz kolejny do czynienia z relikwami jednego budynku, określanego dalej jako 833/836. Zarys wkopu miał kształt zbliżony do prostokątnego, o dłuższych

Ryc. 4. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Półziemianka 833/836 w czasie eksploracji (fot. M. Krzepkowski)

Fig. 4. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Half-sunken building 833/836 under exploration (Photo by M. Krzepkowski)

ścianach idealnie zorientowanych wzdłuż kierunków E-W, z nieco ukośnie ukształtowaną „ścianą” wschodnią i poszerzoną względem całości częścią zachodnią. Długość w ten sposób rekonstruowanego obiektu wynosiła 5,54 m, szerokość zasadniczej części wahała się od 2 do 2,3 m, natomiast szerokość zachodniej części maksymalnie sięgała 2,78 m; poziomo uformowane dno jamy sięgało średnio 0,2 m poniżej stropu (każdorazowo określenie „strop” odnoszę do poziomu, na którym obiekt został odkryty). Wypełnisko tych elementów, które pierwotnie zostały uznane za niezależne obiekty, stanowiła czarnobrunatna próchnica oraz w mniejszym stopniu ciemnobrunatna próchnica na obrzeżach. Wyjątkowe odkrycie stanowi prostokątna w rzucie piwniczka, o rozmiarach 0,64 × 0,42 m, w profilu trapezowata, zagłębiona na 0,37 m (Ryc. 4: 2), położona w obrębie wschodniej części domostwa. Jej ścianki wylepiono żółtą, plastyczną gliną, a wypełnisko, podobnie jak samego obiektu, stanowiła czarnobrunatna próchnica.

Kolejne obiekty, które ze względu na powierzchnię przekraczającą 10 m² mogłyby zostać zaliczone do kategorii mieszkalnych, oznaczono numerami 625 i 627. Odbiegają jednak kształtem od przedstawionych wyżej, owalnych jam określanymi w literaturze jako „wannowate”, do których można zaliczyć obiekt 1745, czy też „dwudzielne” założenia w typie 574/575/629 i 833/836. Mają one kształty zbliżone do kolistych, lub czworobocznych o zaokrąglonych narożach.

Największe rozmiary w tej grupie miała jama 627, czworoboczna w przekroju poziomym, o rozmiarach 3,7 × 3,2 m, o nieckowatym w profilu, z poziomo ukształtowanym dnem zagłębionym na około 0,4 m poniżej

stropu (Ryc. 19: 1). Jej wypełnisko stanowiła czarnobrunatna próchnica z licznymi kamieniami koncentrującymi się na obrzeżach wkopu. W obiekcie odkryto 254 ułamki ceramiki, 11 fragmentów prążnic i 92 kości zwierzęce. Zbliżone parametry miał obiekt 625 (3,22 × 3,1 × 0,47 m), o kolistym kształcie w przekroju poziomym i nieckowatym profilu (Ryc. 16: 5). Do obu obiektów nawiązuje jama 615, zbliżona w przekroju poziomym do kwadratu, lecz o wyraźnie mniejszych rozmiarach niż te poprzednio opisane (2,46 × 2,24 × 0,4 m; Ryc. 1; 8: 1). Wypełnisko jego górnej części stanowiła ciemnoszaro-brunatna próchnica, dolnej zaś – czarnobrunatna próchnica. Z dwu ostatnich jam pochodzą znacznie skromniejsze zbiory ceramiki, liczące odpowiednio 44 i 66 ułamków.

Tak wyraźne zróżnicowanie wymienionych obiektów, odnoszące się zarówno do ukształtowania w przekroju poziomym, jak i rozmiarów, stanowi przesłankę pozwalającą przypisać obu grupom odmienne przeznaczenie. Wydaje się, że funkcję mieszkalną bez większych wątpliwości przypisać można obiektom 574/575/629, 833/836 i 1745. Nawiązują one do kategorii obiektów wannowatych, omówionych szczegółowo w publikacjach Zbigniewa Kobylińskiego i Marka Dulnicza (Kobyliński 1988; Dulnicz 2001). Często przywoływane kryterium dla uznania mieszkalnego charakteru obiektu, czyli obecność paleniska lub innego urządzenia grzewczego, nie może być brana pod uwagę zarówno w przypadku osady z Bytkowa, jak i wielu innych stanowisk. Głównym powodem jest tu wypełnisko charakterystyczne dla wczesnośredniowiecznych jam, często o intensywnie ciemnobrunatnej, lub czarnobrunatnej barwie, w którym trudno wydzielić ewentualne palenisko.

Niewątpliwą pomocą w interesującej nas kwestii przyniosłaby korelacja występowania palenisk z obiektami o określonych rozmiarach lub formie. Ustalenia takie są jednak wiarygodne, jeśli dokonane są dla dużych

Ryc. 5. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Relikty zabudowy gospodarczej osady wczesnośredniowiecznej: jama 858 (1-2) i 1775 (2) (fot. Ł. Gil, M. Krzepakowski)

Fig. 5. . Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Relics of outbuildings of the early medieval settlement: pits 858 (1-2) and 1775 (2) (Photo by Ł. Gil, M. Krzepakowski)

zespołów osadniczych – doskonałym materiałem byłyby największe odkryte dotychczas osiedla wczesnośląskie w małopolskim Żyrakowie i śląskiej Polwicy (Dobrakowski, Domańska, Noworyta, Romanow 2000; Okoński 2011), które jak dotychczas nie doczekały się pełnych opracowań.

Na liczącej 287 obiektów osadzie z wielkopolskich Markowic (stanowiska 21 i 26), zaledwie w kilku obiektach wydzielono koncentracje spalenizny lub przepalonych kamieni, które pozwoliły na w miarę jednoznaczne wskazanie miejsca niecenia ognia (Pawlak, Pawlak 2008a). W przypadku obiektów mieszkalnych z Bytkowa trudno uznać koncentracje ciemnobrunatnej lub ciemnoszarej próchnicy za relikty palenisk – do celów grzewczych, czy kulinarnych zupełnie wystarczające były urządzenia o niewielkich rozmiarach. Funkcjonowanie w obrębie budynku paleniska o powierzchni kilku metrów kwadratowych wykluczałoby możliwość przebywania w jego pobliżu, a co za tym idzie, wykluczałoby jego mieszkalne przeznaczenie. Przywoływanym często argumentem w dyskusjach o przeznaczeniu odkrywanych na osadach jam, jest obecność dostatecznie

licznego zestawu zabytków, który potwierdzałyby ich mieszkalną lub „tylko” gospodarczą funkcję. Dla przypomnienia podajmy, że z wypełnisk domniemanych domostw pochodzą dość zróżnicowane pod względem liczebnym zbiory ułamków naczyń: 574/575/629 – 281 fragmentów (liczba przed wyklejeniem), 833/836 – 32 fragmenty i 1745 – 116 fragmentów. Porównanie z obiektami 615, 625 i 627, którym przypisujemy raczej gospodarczą funkcję (jednak bez definitywnego wykluczenia funkcji domostwa), nie przynosi jednoznacznych rozstrzygnięć – w ich wypełniskach odkryto bowiem stosunkowo liczne zbiory liczące odpowiednio 66, 44 i 254 ułamki naczyń. W przypadku przywołanych tu obiektów można przyjąć ogólne stwierdzenie, że o ile nie były zamieszkiwane w sposób trwały, ich użytkowanie było związane z gospodarczą działalnością mieszkańców, zapewne z przechowywaniem żywności i innych, niepożywczych surowców lub produktów. Zróżnicowanie na spichrze ciepłe i zimne, przedstawione ostatnio przez Aleksandra Limisiewicza, nie wydaje się przekonujące (Limisiewicz 2014, 306). Jeśli obecność palenisk w ich wnętrzach związana byłaby z koniecznością utrzymania wyższej temperatury, to ogień musiałby być podtrzymywany przez dłuższy czas. Pomijam tu kwestię

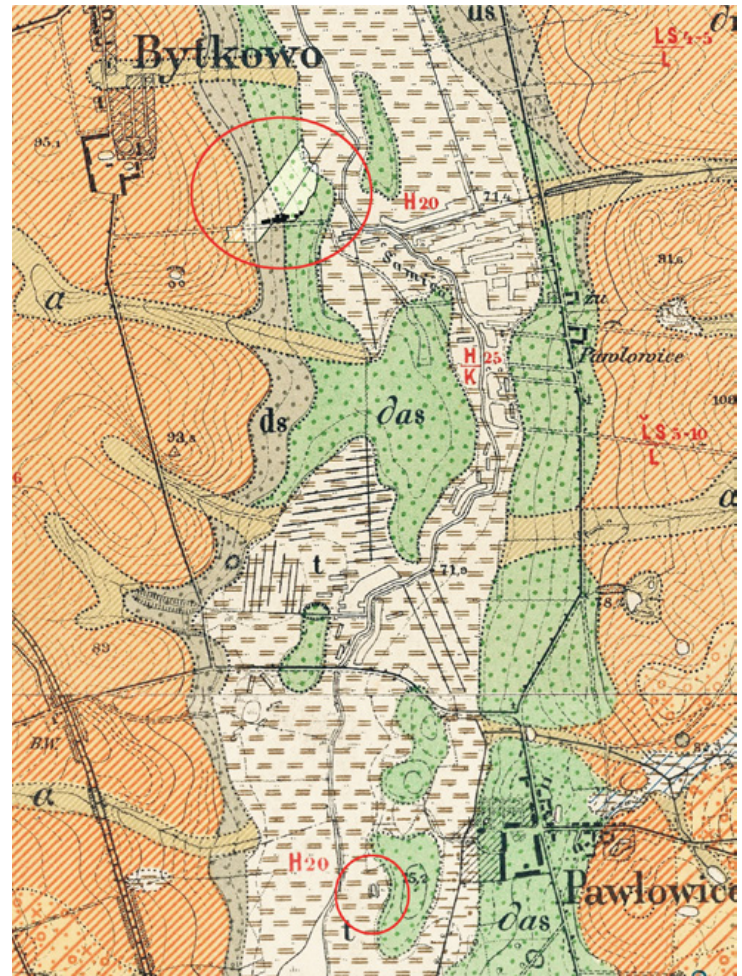
Ryc. 6. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Położenie odkrytych pozostałości osady wczesnośredniowiecznej w granicach wykopu archeologicznego, na podkładzie mapy z 1898 r. (źródło: www.amzp.pl).

Fig. 6. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodship. Location of the discovered remains of the early medieval settlement within the borders of the archaeological trench, superimposed on the map of 1898 (source: www.amzp.pl).

magazynowania w zagłębionych jamach, chroniących przed przemarzeniem, lub zapewniających bezpieczeństwo zapasów w przypadku zagrożenia z zewnątrz.

Charakterystycznym elementem osady w Bytkowie jest regularność zabudowy rozmieszczonej wzdłuż jednej linii, nawiązującej zapewne do traktu wiodącego w kierunku rzeki (Ryc. 2). Widoczna jest koncentracja obiektów położona w środkowej części osady (jej odkrytej części), w której skład weszły obiekty 574/575, 625, 615 i 627, oddalone od siebie o średnio 8 m. Znacznie bardziej oddalone były skrajnie położone obiekty – 1745 znajdował się 35 m na wschód od najbliższego mu 627, natomiast 833/836 położony był 25 m na zachód od 574/575, choć i tu można wskazać, że są to wielokrotności podanych wyżej wartości. Nie można więc wykluczyć, że pomiędzy środkową częścią osady a skrajnymi domostwami znajdowała się jakaś zabudowa, która nie zachowała się ze względu na płytsze zagłębienie.

Obiektom mieszkalnym i domniamanym spichrzom towarzyszyły mniejsze jamy związane z działalnością gospodarczą, przechowywaniem lub przetwarzaniem pożywienia. Niestety w granicach obszaru rozpoznanego archeologicznie znalazły się tylko obiekty położone po północnej stronie linii zabudowy i możemy jedynie przypuszczać, że po stronie południowej znajdowały się kolejne. Okryte relikty tworzyły zazwyczaj wraz z budynkami czytelne zespoły – półziemiance 833/836 towarzyszyły dwa obiekty: 860, odległy o około 1 m na zachód i 859, oddalony o 8 m na wschód; 858 znajdował się 7 m na południe od domostwa 574/575, w rejonie budynków 615 i 627 odkryto zespół jam: 603, 604 i 608 odległy od nich o około 8 m i wreszcie najbardziej na wschód wysunięty obiekt 1775 sąsiadował z oddaloną o 8 m półziemianką 1745. Z omawianej grupy wyłączamy piwniczkę 629, która wchodziła w skład założenia 574/575, stanowiąc jego integralną część. W zdecydowanej większości przypadków ustalenie przeznaczenia owych obiektów jest niemożliwe – brak tu palenisk czy spotykanych niekiedy na stanowiskach z tego okresu wędzarni lub dziegciarni (nie można wykluczać, że znajdują się poza obszarem rozpoznany wykopaliskowo). Możemy wskazać jedyne pięć obiektów, których przeznaczenie można odtworzyć w oparciu o zawarty w nich

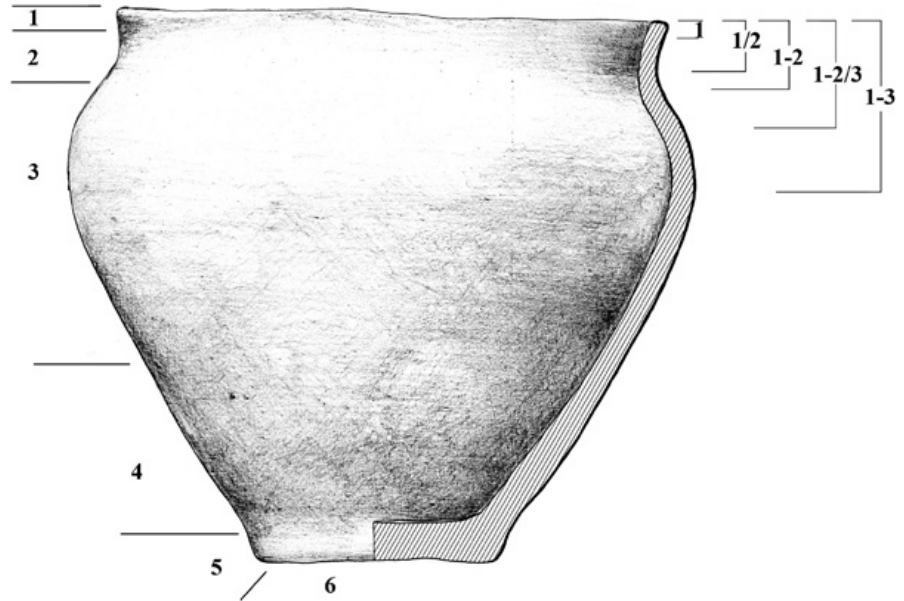
materiał zabytkowy: 604, 858, 1775, 859 i 1775 (Ryc. 2) – we wszystkich odkryto liczne fragmenty prażnic, które łączy się z konserwacją i przetwarzaniem żywności. W pierwszym z wymienionych, o kolistym kształcie w przekroju poziomym i rozmiarach $0,66 \times 0,71 \times 0,39$ m, pozostałości glinianego pojemnika zalegały bezpośrednio poniżej stropu, zapewne *in situ* (Ryc. 17: 3). Charakterystyczne, łagodniejsze uformowanie dna od wschodu sugeruje, że właśnie od tej strony umieszczano zarówno prażnicę, jak i naczynia. Druga z jam – 858, w przekroju poziomym miała kształt owalny i rozmiary $1,62 \times 1,2$ m, w profilu ukształtowana była nieckowato, a maksymalna miąższość wynosiła $0,44$ m (Ryc. 5: 1, 2; 22: 1). Jej centralną część, od stropu po spąg, zajmowała warstwa czarno-szarobrunatnej próchnicy, która tworzyła swoiste, trapezowate w profilu zagłębienie wewnątrz właściwego obiektu. Na dnie owego zagłębienia znajdowały się fragmenty przynajmniej trzech prażnic (Ryc. 23: 2, 24: 1, 2), zajmujące niemal całą jego powierzchnię. Razem z prażnicami w wypełnisku zalegały fragmenty przynajmniej czterech naczyń o średnicach 21, 26, 28 i 36 cm (Ryc. 22: 1-4; 23: 1) – na dwóch z nich widoczne były liczne spęknięcia powierzchni powstałe na skutek wtórnego przepalenia. Układ opisanego zagłębienia

względem właściwego obiektu pozwala jednoznacznie umiejscowić wlot do paleniska od strony północnej, a więc od strony budynków mieszkalnych. Obiekt pełnił prawdopodobnie funkcję pieca, związanego z kulinarną działalnością mieszkańców. Jama 1775 oddalona była od półziemianki 1745 o 7,5 m; w przekroju poziomym miała kształt niemal kolisty i wymiary $0,68 \times 0,6$ m, w profilu ukształtowana była misowato a maksymalna jej miąższość wynosiła 0,3 m (Ryc. 5: 3). Destrukt prążnicy koncentrował się w środkowej części wkopu. Podobny charakter miał obiekt 859 oddalony o niespełna 5 m od półziemianki 833/836; rozmiary kolistej w przekroju poziomym i nieckowatej w profilu jamy wynosiły $1,08 \times 1,06 \times 0,22$ m, a treść wypełniska stanowiła szara próchnica. W wypełnisku obu ostatnich jam nie odnotowano jakichkolwiek elementów wskazujących na obecność paleniska. Możemy zatem przyjąć dwie możliwości: albo pełniły one wyłącznie funkcje magazynowe, albo też ewentualne palenisko usytuowane było powyżej stropu odnotowanego podczas prac wykopaliskowych.

Funkcję mieszkalną przypisano trzem obiektom: 574/575/629, 833/836 i 1745. Kolejne trzy: 615, 625 i 627, ze względu na odmienny kształt w przekroju poziomym i mniejsze rozmiary, uznano za relikty ziemnej zabudowy, użytkowanej raczej w celach gospodarczych. W rozmieszczonej liniowo zabudowie widoczny jest rytm lokowania w odstępach 7,5-8,5 m lub ich wielokrotności. Co ciekawe, podobną odległość notowano zarówno między poszczególnymi budynkami, jak i towarzyszącymi im niewielkimi, ziemnymi obiektami gospodarczymi. Ta regularność wydaje się zaskakująca na tle osad wczesnośredniowiecznych, choć wiedza na ten temat oparta jest na analizie niewielkiego procenta ich zabudowy, który jest uchwytany metodami archeologicznymi.

Orientacja budynków, podobnie jak na większości stanowisk wczesnośredniowiecznych, nawiązuje do kierunków wschód-zachód, co z reguły tłumaczy się ustawieniem konstrukcji dłuższą osią wzdłuż kierunków najczęściej wiejących wiatrów. Trudno orzec, jakie znaczenie dla budynków tak niskich (przyjmuje się, że połączenie dachu mogły wspierać się bezpośrednio na ziemi) miał kierunek wiatru, zwłaszcza, że ruchy powietrza przy gruncie niekoniecznie odpowiadają ruchom górnych mas powietrza i często zależą od warunków topograficznych. Nie bez znaczenia było ustawienie budynku mieszkalnego jedną z połączy dachu do słońca, co bez wątpienia podwyższało temperaturę wewnątrz. Na wielu osadach obserwujemy z reguły zróżnicowany sposób orientowania budynków – w miarę jednolitą orientację, analogiczną do Bytkowa, która odzwierciedla układ

komunikacyjny (uwaga ta odnosi się wyłącznie do traktów wewnętrznych), odnotowano np. w Markowicach, stan. 21 i 26 (Pawlak, Pawlak 2008a, ryc. 2, 3), Berlinie-Marzahn, stan. 3 (Fischer, Kirsch 1983, ryc. 1) i Górze, stan. 1 (Kóčka-Krenz, Sikorski 1992, ryc. 1). Szczególną uwagę zwracają obiekty 574 i 575 oraz 833 i 836, które uznano za relikty wspólnych założeń. Z podobnymi, „podwójnymi”, obiektami spotykamy się na wielu stanowiskach, choć z reguły są one traktowane niezależnie. Z pewnością część tego rodzaju zespołów zagłębień jest efektem nałożenia się na siebie zarysów niewspółczesnych sobie obiektów, część jednak stanowi pozostałość zagłębień funkcjonujących w ramach jednego budynku. Niewątpliwie w przypadku Bytkowa interpretację ułatwiła warstwa szarej próchnicy o regularnym zarysie, w obrębie której znajdowały się oba obiekty. Liczną grupę tego rodzaju reliktyw odkryto np. na osadzie w Markowicach, stan. 26 (Pawlak, Pawlak 2008a, 17, tam dalsza literatura). Wartą podkreślenia kwestią jest zagłębienie obiektów mieszkalnych, służące niekiedy za podstawę określenia ich jako ziemianki, półziemianki lub obiekty naziemne. Pomimo pewnego zróżnicowania poziomów, na których posadowione było dno obiektów interpretowanych jako mieszkalne, wszystkie uznano za pozostałości półziemianek. Za wyjątkiem obiektu 833/836, którego głębokość sięgała maksymalnie 0,2 m, mamy do czynienia z miąższością wypełnisk sięgającą około 0,4-0,47 m poniżej zarejestrowanego w czasie badań stropu. Najsilniej zagłębionym (na około 0,6 m) obiektem była półziemianka 1745. Podane wartości należy oczywiście zwiększyć o grubość humusu (około 0,4 m), co pozwala na przyjęcie wartości odnoszącej się do zagłębienia poziomu użytkowego wewnątrz domostw na nie mniej niż 0,6 m i nie więcej niż 1,1 m. W niektórych publikacjach poświęconych osadnictwu wczesnośredniowiecznemu płytko zagłębione obiekty traktowane są jako relikty budynków naziemnych, choć interpretacja taka nie wytrzymuje krytyki. W opracowaniu ogromnej osady ze stanowiska 42 w Lubrzy, gm. *loco*, autorzy wymieniają 12 obiektów naziemnych zagłębionych w całość na około 0,3 m (A. Tabaka, K. Zamelska-Monczak 2011, 529). Podobnie jak w wielu opracowaniach i w tym przypadku strop calca odsłonięty w czasie wykopalisk potraktowany został jako poziom „o”, a przy rekonstrukcji poziomu użytkowego chaty nie uwzględniono grubości humusu. Wartość odnoszącą się do zagłębienia i co za tym idzie interpretację domostw z Lubrzy jako „naziemnych”, należałoby więc zweryfikować, zwłaszcza w kontekście położenia stanowiska u podnóża wzniesienia, gdzie kumulował się materiał pochodzący z erozji stoku i jego miąższość może być znaczna (różnica

Ryc. 7. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Schemat podziału bryły naczynia na strefy, z uwzględnieniem zasięgu obtaczania (rys. E. Pawlak)

Fig. 7. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. A scheme of division of a vessel body into zones, including the range of slow-wheel turning (Drawn by E. Pawlak)

poziomów pomiędzy kulminacją wzgórza a terenem na którym położona jest osada wynosi 20-30 m; Kabaciński, Sobkowiak-Tabaka 2011, ryc. 1, 2).

Jak wielokrotnie wskazywaliśmy, wszystkie odkryte w czasie badań w 2010 r. obiekty wczesnośredniowieczne położone są w zwartym paśmie, zorientowanym wzdłuż kierunków wschód-zachód. Opisany sposób rozmieszczenia obiektów skłania do przyjęcia ulicówkowego typu zabudowy, choć ze względu na położenie południowej części osady poza granicą wykopów archeologicznych należy zachować daleko idącą ostrożność w interpretacji. Dobry przykład stanowi tu osada z VIII/IX-IX w. ze stanowiska 78 w Międzyrzeczu, gm. *loco*. Prace prowadzono na stanowisku dwukrotnie, w latach 2004 i 2010. W czasie pierwszych badań odkryto 13 jam, rozlokowanych wzdłuż jednej linii, co pozwalało zaliczyć osadę z Międzyrzecza do typu ulicówek (Krzyszowski 2006, ryc. 2). Sześć lat później, w bezpośrednim sąsiedztwie wykopów z 2004 r. odsłonięto kolejne 22 obiekty (Klimowicz, Klimowicz 2010, ryc. 10). Wyniki prac z obu sezonów, naniesione na wspólny plan, odbiegały zasadniczo od pierwotnej interpretacji – obiekty, rozmieszczone w dwóch rzędach tworzyły otwarty od strony północnej półwał.

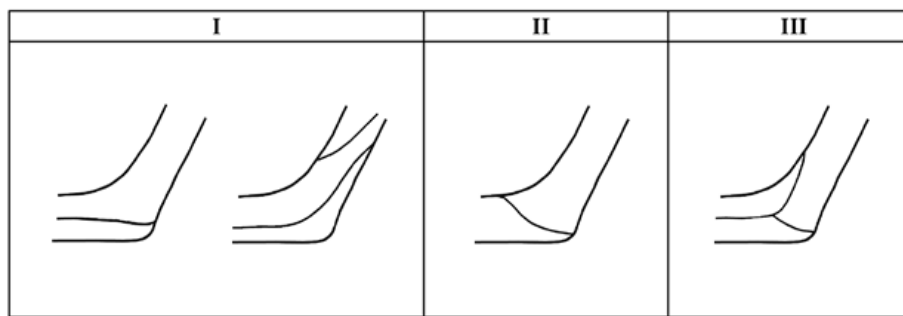
Zespół 14 obiektów wczesnośredniowiecznych (liczba po zredukowaniu obiektów tworzących wspólne założenia funkcjonalne) odkrytych na stanowisku 1 w świetle dotychczasowych badań należy do grupy osad małych (Kobyliński 1988, 121). Nie ulega jednak wątpliwości, że obiekty związane z wczesnośredniowieczną osadą w Bytkowie występują również poza południową granicą rozpoznanej wykopaliskowo przestrzeni. Pojedynczy obiekt odkryty podczas nadzoru archeologicznego na sąsiednim stanowisku 23, nawiązuje do

ciągu zabudowy wyznaczonego przez jamy ze stanowiska 1, a dzieląca je odległość około 100 m nie wyklucza związku pomiędzy nimi. Niestety, badania powierzchniowe przeprowadzone w ramach AZP nie są pomocne przy próbie odtworzenia powierzchni osady. Pewną wskazówkę stanowi informacja, przekazana przez dr. Łukasza Gila prowadzącego badania w Bytkowie, o występowaniu ceramiki, którą łączyć można z analizowaną osadą, w odległości maksymalnie 100 m na południe od skraju wykopu, już na terenie sąsiedniego stanowiska 12. Obserwację w terenie utrudniał jednak sąsiadujący z wykopami las, stąd dane te mają ograniczoną wartość.

Ważną wskazówką przy próbie odtworzenia sposobu zagospodarowania przestrzeni zajmowanej przez osadę, stanowi topografia stanowiska i jego bezpośredniego sąsiedztwa. Ukształtowanie terenu jest czynnikiem silnie oddziałującym zarówno na lokalizację samych osad, jak i ich organizację wewnętrzną. Analizując mapy topograficzne, szczególnie pruską mapę pochodzącą z końca XIX w., na której ukształtowanie terenu jest czytelniejsze (Ryc. 6), możemy wskazać na kilka najważniejszych w naszej opinii elementów:

- szeroką dolinę Samicy, o łagodnie opadających ku rzece stokach;
- cypel, łagodnie wcinający się od zachodu w dolinę;
- niewielki ciek, lewostronny dopływ Samicy, położony w odległości około 400 m na południe od odkrytych pozostałości wczesnośredniowiecznej osady.

Odtworzenie ówczesnych realiów sieci wodnej pozostaje poza naszymi możliwościami, choć możemy domyślać się, że w okresach podwyższonego stanu wód dno doliny zajmowało szerokie na niemal 0,5 km rozlewisko. Badania geomorfologiczne przeprowadzone

Ryc. 8. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Sposoby łączenia dna ze ścianką naczynia (rys. E. Pawlak)

Fig. 8. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Methods of connecting a bottom with a side of a vessel (Drawn by E. Pawlak)

w obrębie doliny wykazały, że osada lużycka rozciągała się wzdłuż brzegu jeziora wypełniającego rynną Samicy (Cież, Daraż 2010, ryc. 1). Nie określono niestety, kiedy zarastające dno doliny doprowadziło do zaniku jeziora i uformowania koryta (koryt?) rzecznego.

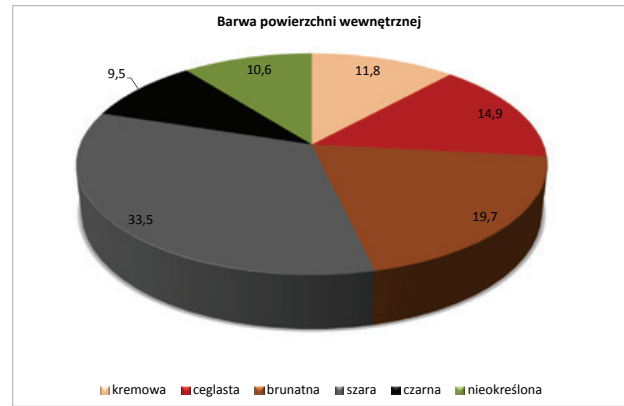
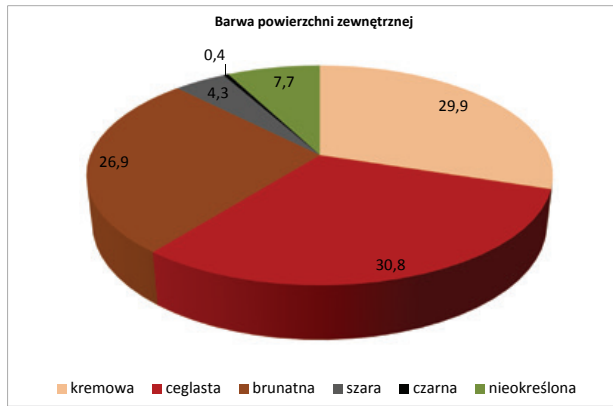
W dnie doliny, w przybliżeniu naprzeciw osady, położona jest wydłużona kępa, na której zlokalizowane jest stanowisko 10 w Sobocie, gm. Rokietnica. W trakcie badań powierzchniowych, prowadzonych przez zespół kierowany przez Ewę Rajkowską z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, zarejestrowano tu m.in. 37 fragmentów ceramicznych określonych jako wczesnośredniowieczne, jednak badania wykopaliskowe nie potwierdziły obecności osadnictwa z tego okresu. Można przyjąć, że teren kępy użytkowano w okresie funkcjonowania osady w sposób okazjonalny, nie lokalizując tam żadnych trwałych obiektów, które byłyby uchwytne metodami archeologicznymi.

Relikty osady wczesnośredniowiecznej, podobnie jak starszej osady ze schyłku epoki brązu i okresu halsztackiego, rozlokowane są na zachodnim stoku doliny rzeki Samicy, sięgając niemal granicy z terenem podmokłym lub brzegiem jeziora. Tworzą zwarte pasmo o długości około 110 m, rozciągające się prostopadle do stoku. Ten wskazywany wielokrotnie zwarty układ pozwalał domyślać się istnienia traktu wiodącego z zachodu ku rzece, i dalej przez kępę w dolinie na jej wschodni brzeg. Domniemany trakt, w który wpisywał się obiekt odkryty na stanowisku 23, narzucał sposób organizacji zabudowy zarówno mieszkalnej i gospodarczej. Być może osada w Bytkowie miała formę ulicówki lub wielodrożnicy z kilkoma równoległymi szeregami budynków. Pomimo braku jednoznacznych wskazówek, chcielibyśmy zaproponować również inną, znacznie szerszą rekonstrukcję zasięgu zabudowy, uwzględniającą zarówno topografię, jak i lokalizację sąsiedniego stanowiska. Wziąwszy pod uwagę przywołaną już wcześniej informację o występowaniu materiału zabytkowego na południe od rozpoznanego obszaru, ewentualną granicę osady możemy przesunąć o 100 m. Odległość ta pokrywa się z południowym skrajem cypla, przy którym zlokalizowana jest osada, sądzić więc można, że stanowił on naturalnie

wydzielony obszar eksploatacji jej ówczesnych mieszkańców. Nie możemy wykluczyć, że osada sięgała znacznie dalej. Uwagę zwraca bezimienny dopływ Samicy, oddalony od odsłoniętych obiektów wczesnośredniowiecznych o około 400 m, który ogranicza od południa rozległe stanowisko 12. Wprawdzie w czasie badań AZP z jego powierzchni pozyskano głównie materiał datowany na okres halsztacki, jednak jak dowodzą pobieżne obserwacje dokonane w trakcie trwania badań wykopaliskowych, obszar ten był zasiedlony również we wczesnym średniowieczu. Przeprowadzone w 2010 r. badania dają podstawę do połączenia stanowisk 1 i 12, i wyznaczenia jednej, rozległej osady, rozciągającej się wzdłuż stoku doliny na długości ponad 600 m. Być może, analogicznie do osady „lużyckiej”, również wczesnośredniowieczne osiedle zajmowało wklęsło ukształtowany stok doliny ograniczony od północy płytkim cyplem, od południa zaś wpadającym do Samicy strumieniem.

Przyjęcie hipotezy o liniowej zabudowie wczesnosłowiańskiego osiedla nad Samicą nie wyklucza domniemania o istnieniu rozległej osady położonej wzdłuż skraju doliny. Funkcjonowanie dużych osad wiąże się z reguły z użytkowaniem terenu przez dłuższy czas i możliwymi zmianami w organizacji przestrzeni.

Zakładając, że w Bytkowie zabudowa była rozlokowana wzdłuż traktu, mielibyśmy do czynienia z typem zabudowy dość rzadko spotykanym na stanowiskach ze starszych faz wczesnego średniowiecza. Wprawdzie na wielu stanowiskach stwierdza się właśnie układ liniowy czy też rzędowy (Kobyliński 1988, 122; Dulinicz 2001, 166), jednak w zdecydowanej liczbie przykładów dotyczy to kilku, w przybliżeniu równoległych rzędów, w których grupują się domostwa i towarzyszące im obiekty. W niektórych przypadkach odkryte relikty osad określane są jako ulicówki, jednak rzadko sytuacja jest jednoznaczna, co wynika głównie ze zbyt małej przestrzeni, którą rozpoznano wykopaliskowo, albo też z niewielkiej liczby obiektów. Z tego rodzaju rozplanowaniem mamy do czynienia zapewne w Górze, gm. Pobiedziska, stan. 1, gdzie 5 półziemianek tworzy linię równoległą do brzegu jeziora (Kóčka-Krenz, Sikorski 1992, ryc. 1). Nieco bardziej rozbudowaną formę stanowi rozpoznana

Ryc. 9. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Barwa powierzchni wewnętrznych i zewnętrznych (oprac. E. Pawlak)

Fig. 9. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Colour of interior and exterior surfaces (Compiled by E. Pawlak)

w całości osada w Gościkowie, gm. Świebodzin, stan. 5. Czterdzieści cztery obiekty tworzyły dwie, stykające się ze sobą w przybliżeniu pod kątem prostym linie zabudowy – pierwsza równoległa jest do rzeki Paklicy, druga zaś wg Pawła Pawlaka powstała wzdłuż traktu wiodącego ku rzece (brodowi?) (Pawlak 2012, ryc. 3). Regularne liniowe rozplanowanie, nawiązujące do ukształtowania terenu, widoczne jest na osadzie w Łubowie, gm. *loco*, stan. 57. Odkryto tam 36 obiektów, w tym 5 o funkcji mieszkalnej, które rozlokowane były w ciągu o długości około 170 m i szerokości 50 m, położone na południowym stoku doliny bezimiennego ciek (Gruszka, Kałagate 2013, ryc. 1). Do grupy tej można włączyć osadę w Chwałkowie, gm. Marcinowice – w jednym ze skupisk odkrytych tam domostw widoczny jest rzędowy układ, równoległy do „krawędzi niewielkiej kotlinki”, na osi NW-SE (Lodowski 1980, ryc. 7). Niewątpliwie liniowe rozplanowanie osad jest w wymienionych przypadkach szczególnie czytelne, dzięki niezbyt dużemu zagęszczeniu obiektów. Na osadach większych, czy też użytkowanych przez dłuższy okres, dochodziło do „zwielokrotnienia” owych rzędów, czy też do ich zakłócenia poprzez intensywne użytkowanie określonej przestrzeni (np. w Żukowicach, gm. Głogów, stan. 1 i 9; Parczewski 1989, ryc. 10, 12).

Druga z zaproponowanych hipotez zakłada istnienie osiedla rozciągającego się wzdłuż brzegu doliny na odcinku nawet 300-400 m. W zależności od intensywności i długości użytkowania tego terenu, osada mogła liczyć nawet kilkaset obiektów, a analogii do niej można by szukać wśród największych wczesnośredniowiecznych stanowisk: w podpoznańskich Markowicach, Polwicy w pobliżu Wrocławia, czy Żyrakowa pod Tarnobrzegiem. Wydaje się jednak, że bardziej prawdopodobne jest mniej intensywne nasycenie zabudową, niż w wymienionych wyżej przypadkach. Najbliższą

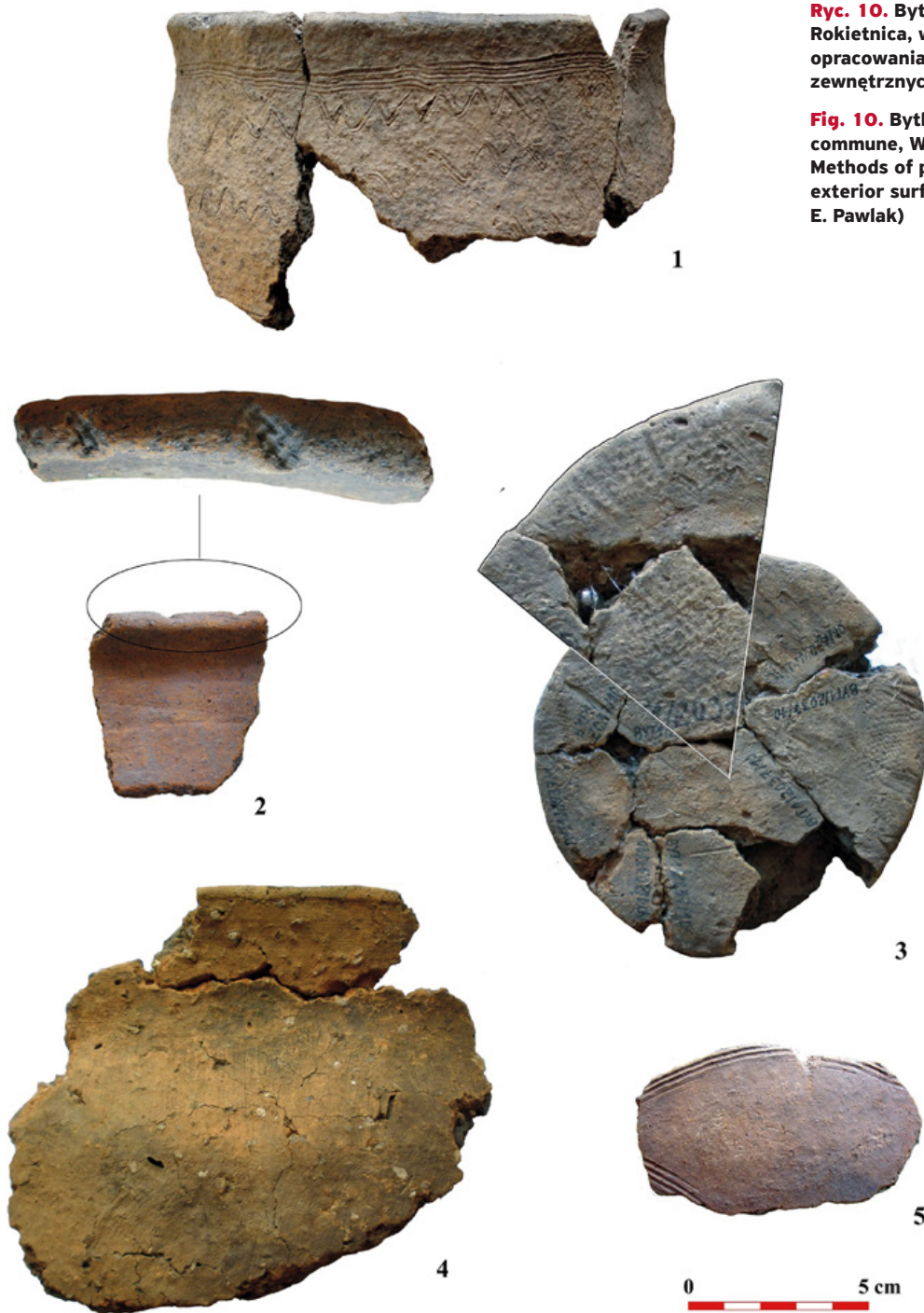
analogią byłaby rozpoznana niemal w całości osada w Jordanowie, gm. Świebodzin, stan. 7, która rozciągała się bezpośrednio nad podmokłym dnem Paklicy na długości 150 m, lub w Mozowie, gm. Sulechów, stan. 23, położona u podnóża zabagnionej obecnie doliny (Gruszka 2014, ryc. 140, 141, 146).

Na lokalizację osady w Bytkowie, podobnie jak wielu, nie tylko wczesnośredniowiecznych osad, zasadniczy wpływ miał wybór miejsca dającego możliwość komunikacji ze światem zewnętrznym. Najwygodniejszym i najszybszym sposobem przemieszczania się było korzystanie ze szlaków wodnych i dostęp do nich gwarantowało ulokowanie osady bezpośrednio przy rzece. Samica zarówno w górnym, jak i dolnym biegu zapewnia komunikację z Wartą – uchodzi do niej na zachód od Obornik, zaś od południa, przez połączenie z Bogdanką, daje możliwość połączenia z tą rzeką w rejonie Poznania. Na południe od Bytkowa rzeka tworzy ciąg jezior i mokradła, i zasila liczne stawy, którymi osusza się podmokły teren. Wysunięty w dolinę cypel, przy którym położona jest osada oraz pobliska kępa, dawały możliwość dogodnej przeprawy na wschodni brzeg rzeki, w miejscu, gdzie dolina była mniej niedostępna i w porównaniu z terenem na północ i południe od stanowiska – stosunkowo wąska.

Być może powstanie osady związane było z istnieniem traktu biegnącego wzdłuż Samicy lub przecinającego jej dolinę. Przypuszczenie o szczególnej dogodności tego rejonu zarówno pod względem osadniczym, jak i komunikacyjnym, może potwierdzać położenie na obu stokach doliny osad ludności kultury łużyckiej (Bytkowo, stan. 1 i 12) i przeworskiej (Sobota, stan. 9 i 10).

■ CERAMIKA

Z badań prowadzonych na stanowisku w Bytkowie pochodzi zbiór 1105 ułamków naczyń całkowicie ręczne lepionych i częściowo obtaczanych. W efekcie

Ryc. 10. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Sposoby opracowania i dekoracji powierzchni zewnętrznych naczyń (fot. E. Pawlak)

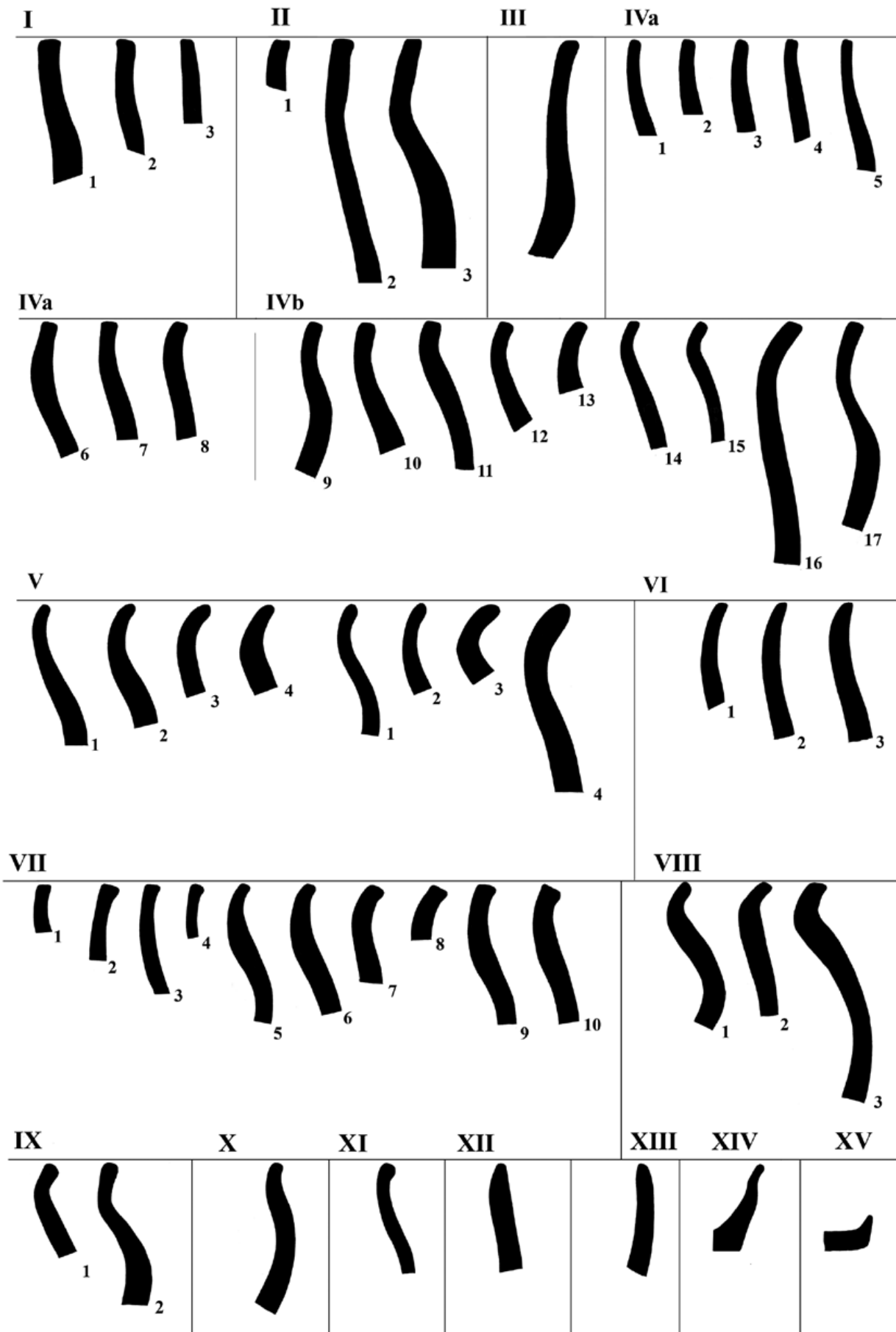
Fig. 10. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Methods of preparation and decoration of exterior surfaces of the vessels (Photo by E. Pawlak)

przeprowadzonej analizy i wydzielenia grup fragmentów pochodzących z tych samych naczyń, liczbę tę zredukowano do 447 jednostek taksonomicznych, co stanowi 40,4% stanu pierwotnego. Wyróżniono ułamki 54 wylewów (12,1%), 351 brzuśców (78,7%), 33 den (7,4%) i 8 naczyń zrekonstruowanych na całej wysokości (1,8%), (Ryc. 7, Tabela 1).

Z wypełnisk obiektów wczesnośredniowiecznych pochodzi łącznie 146 ułamków ceramiki łączonych z osadnictwem pradziejowym. Ich obecność jednoznacznie wiązać należy z warstwą kulturową wytworzoną

w czasie funkcjonowania rozległej osady ludności kultury łużyckiej, w którą wkompane zostały wszystkie obiekty wchodzące w skład osady.

W całym analizowanym zbiorze stwierdzono występowanie mineralnej domieszki schudzającej – w przełamach wszystkich fragmentów widoczny był tłuczeń kamienny; w zdecydowanie mniejszym stopniu, w celu schudzenia masy garncarskiej stosowano piasek (10,3%). Domieszkę organiczną stwierdzono w 11,6% wszystkich poddanych analizie fragmentów. Dominują ziarna o granulacie mieszczącym się w przedziale 1-3 mm,

Ryc. 11. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Typologia wylewów naczyń (oprac. E. Pawlak)

Fig. 11. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Typology of the vessel rims (Compiled by E. Pawlak)

obiekt	wylewy			brzuśce			Dna				Cate formy	Razem	Ceramika KŁ
	1	1-2	1-2-3	2-3	3	2-3-4	4-5	4-5-6	5-6	6			
574/575/629	-	8	6	3	132	-	-	4	-	-	2	155 (281)*	8
576	-	-	1	5	23	-	-	-	-	-	-	29 (31)	6
603	-	-	-	1	8	-	-	-	-	-	-	9 (9)	5
604	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	3 (40)	-
615	1	3	-	2	26	-	-	1	-	-	1	34 (66)	29
625	-	2	-	1	12	1	-	1	-	-	1	18 (44)	16
627	-	7	12	1	80	-	1	7	3	-	1	112 (254)	68
836/836	-	1	1	2	8	-	-	1	1	-	-	14 (32)	1
858	-	-	2	-	2	-	-	1	-	-	2	7 (206)	-
859	-	-	1	-	2	-	-	1	-	-	-	4 (11)	
860	-	-	-	-	3	-	-	2	-	-	-	5 (15)	-
1745	-	2	7	3	34	-	1	3	3	3	-	56 (116)	13
1025**	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1(12)	11
Razem	1	23	31	18	332	1	2	21	7	3	8	447 (1105)	146
Razem	55			351			33				8		

* Liczba ceramiki przed dokonaniem redukcji ** obiekt z osady „łużyckiej”

Tabela 1. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Zestawienie ilościowe ceramiki (oprac. E. Pawlak)

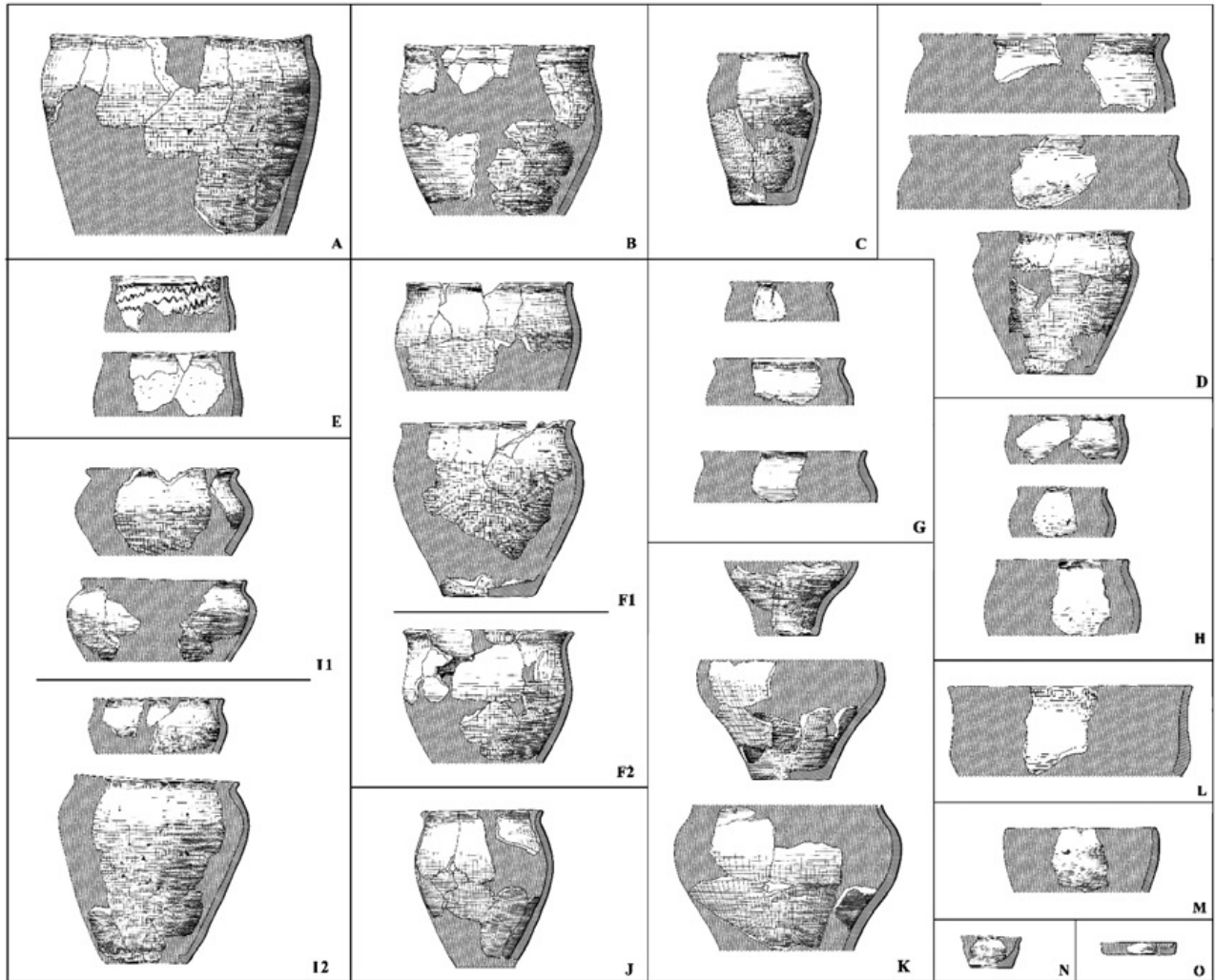
Table 1. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Quantitative overview of ceramic vessels (Compiled by E. Pawlak)

które obserwowano w 67,3 % ułamków, najdrobniejsze ziarna do 1 mm wystąpiły w 17,2% i podobny jest udział domieszki gruboziarnistej w przedziale 3-5 mm, wynoszący 11,9%; marginalnie występowała domieszka, której grubość przekraczała 5 mm. W połowie zbioru stwierdzono bardzo dużą zawartość w masie garncarskiej elementu schudzającego; nieznacznie skromniejszy (43,6%) jest udział ułamków o dużej zawartości domieszki. W przypadku pozostałej grupy, stanowiącej łącznie 6,4% stwierdzono średnią (6%) lub małą (0,4%) zawartość domieszki, która z reguły łączy się ze staranniejszym wykonaniem naczyń.

Cały zbiór fragmentów pochodzi z naczyń formowanych z wałków lub taśm – ślady ich łączenia na skutek zagładzania i wyrównywania w zasadzie są niewidoczne na powierzchni. Najczęściej pozostałości tego procesu obserwujemy w dolnych partiach naczyń, gdzie czytelne pozostaje mocowanie ścianek do dna. Sposób łączenia był czytelny na zaledwie 7 spośród 33 den. Najliczniej (pięciokrotnie) reprezentowany jest wariant pierwszy (Ryc. 8) występujący w dwóch odmianach, polegających na pozostawieniu krążka gliny stanowiącego podstawę wyłącznie w strefie 5-6 (por. Ryc. 7), albo też wyciągnięciu jego zewnętrznej krawędzi aż do strefy 4. Wariant drugi polegał na połączeniu ścianki ze ścienionym na krawędzi

dnem, w przybliżeniu pod kątem 45°, natomiast trzeci wzbogacał to rozwiązanie przez dodanie kolejnej warstwy gliny, „drugiego dna”, które sięgając po strefę 4 wzmacniało dolną część naczynia od wewnątrz. Na żadnym z 33 den nie odnotowano negatywów osi koła. Za wyjątkiem 4 sztuk są to okazy niewyodrębnione, w zdecydowanej większości płaskie (tylko 2 określono, jako lekko wklęsłe). W 14 przypadkach (co stanowi 42,4%) nie odnotowano pozostałości podsypki, w pozostałych widoczne są ziarna tłucznia (5x), piasku (6x), popiół (6x), ślady podsypki nieokreślonej (2x) lub organicznej (1x). Dwukrotnie na dnach zachowały się negatywy tkaniny, na której postawiono gotowe naczynie – na podstawie naczynia pochodzącego z obiektu 1745 zajmują one niemal całą jego powierzchnię (Ryc. 10: 3).

Bezpośrednio z zagadnieniem formowania bryły naczynia związane jest całkowicie ręczne wykonanie lub częściowe obtaczanie. Ze względu na fakt, że obtaczanie obejmowało jedynie górne partie naczyń, analizie podlegać mogą jedynie wylewy i całe naczynia, rzadziej ułamki pochodzące ze stref 2 lub 2-3, na których widoczne są pozostałości tego procesu. W literaturze poświęconej ceramice z tego okresu, często analizą objęte są ułamki pochodzące z wszystkich stref tektonicznych naczyń, co może prowadzić do zupełnego wypaczenia jej wyników.

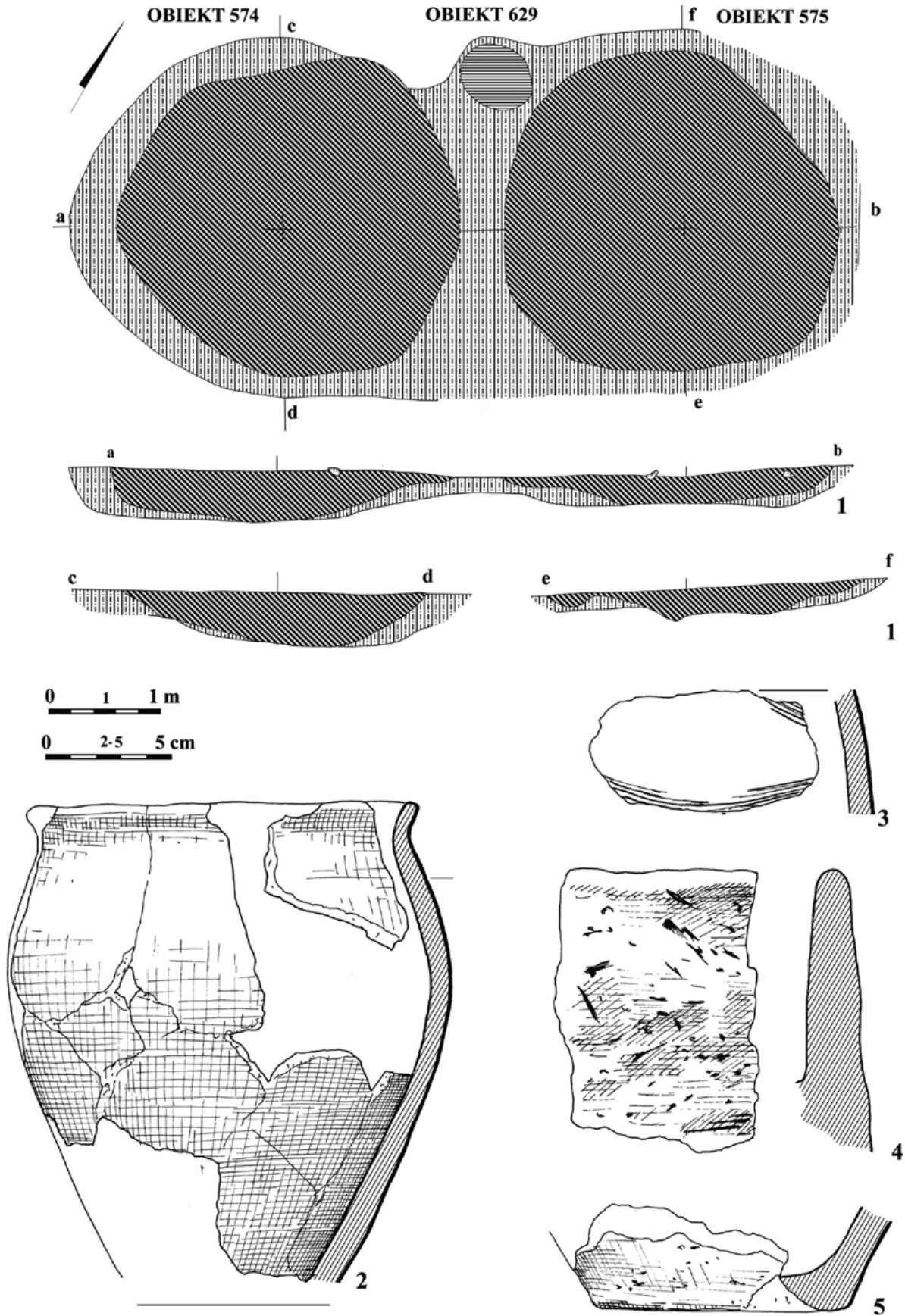
Ryc. 12. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokitnica, woj. wielkopolskie. Typologia naczyń (oprac. E. Pawlak)

Fig. 12. Bytkowo, site 1, Rokitnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Typology of the vessels (Compiled by E. Pawlak)

Rozważania dotyczące użycia koła garncarskiego w procesie formowania obejmują zespół liczący 62 fragmenty naczyń, który podzielono na 10 grup. Do pierwszej grupy liczącej 16 sztuk, co stanowi 25,8% zbioru, zaliczono naczynia całkowicie ręcznie lepiące. Dwukrotnie są to bardzo małe okazy (talerz i miska; Ryc. 18: 2; 19: 2), w przypadku których dodatkowe opracowanie krawędzi pozbawione byłoby sensu, pozostałe to pojemniki średnich i dużych rozmiarów (Ryc. 14: 6; 15: 5; 18: 8; 20: 3, 5, 8; 22: 4, 25: 4), zaliczone wyłącznie do kategorii *a* ceramiki (por. dalej grupy technologiczne). W trzech przypadkach nie zdołano ustalić przynależności wylewów do żadnej z podstawowych grup. Pozostałe wylewy, pochodzące z naczyń częściowo obtaczanych, stanowią 69,4% całego poddanego analizie zespołu. Wśród nich zdecydowanie przeważają okazy poddane dodatkowej obróbce z użyciem koła maksymalnie do strefy szyjki (strefa 2), których udział wynosi 62,7%;

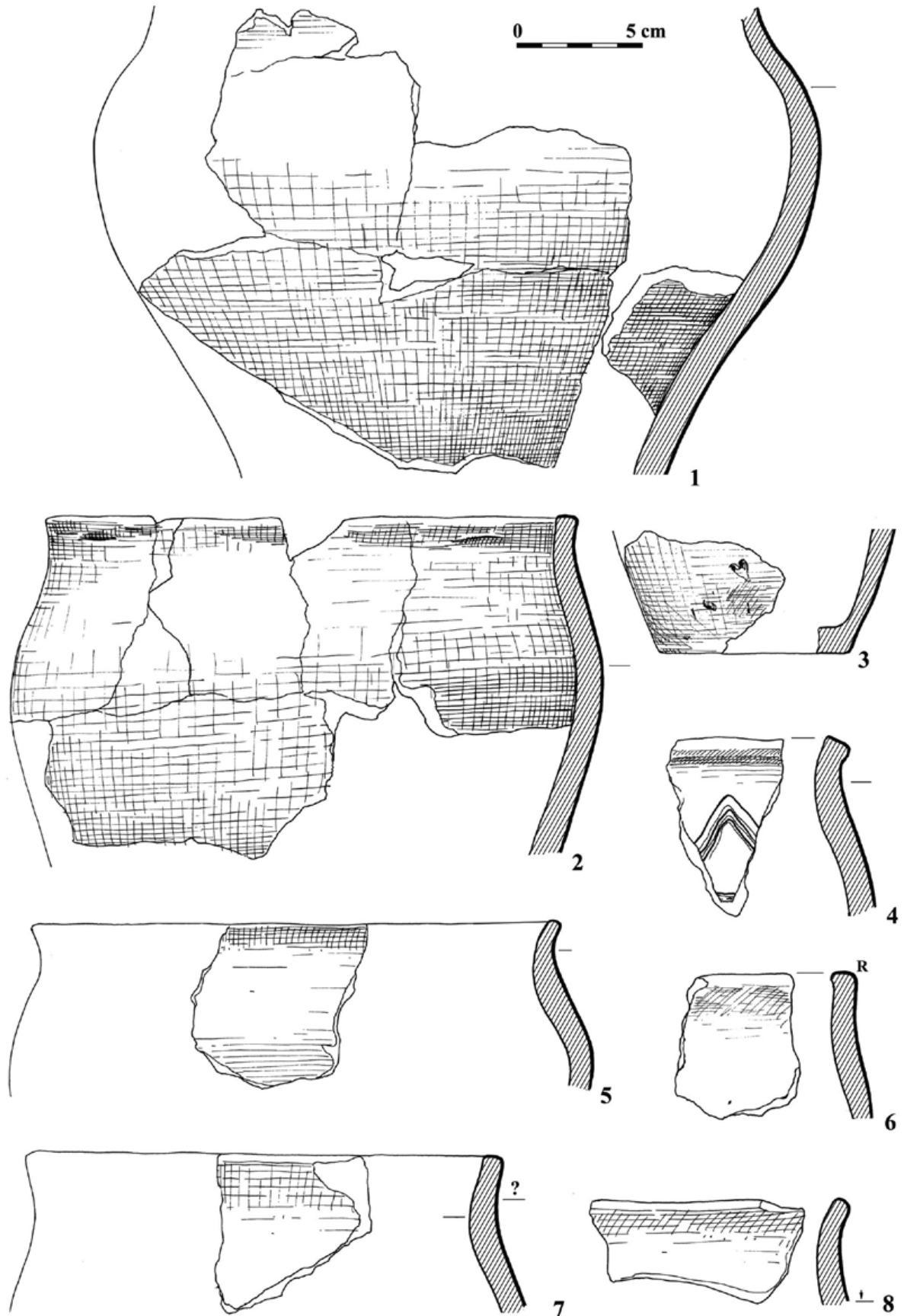
rzadziej pozostałości tego zabiegu sięgają przejścia szyjki w brzusiec lub załomu brzuśca (strefa 2/3, 3). Najliczniej reprezentowane są ułamki naczyń, w których obtaczanie obejmuje wylew i całą szyjkę (strefa 1-2; np. Ryc. 13: 2; 16: 9; 15: 2; 20: 6; 22: 3). Pozostałości przykrawędznego opracowania, obejmującego wyłącznie strefę 1, odnotowano w 4 przypadkach (Ryc. 20: 2; 24: 1; 25: 3, 4), niemal dwukrotnie liczniej – po szyjkę (strefa 1/2; Ryc. 14: 4, 5; 15: 2; 20: 1, 6). Zdecydowanie rzadziej występują ułamki naczyń, które zostały obtoczone na kole do załomu brzuśca lub nieco wyżej – do strefy przejścia brzuśca w szyjkę. Osobno potraktowano wylewy, w przypadku których ślady obtaczania sięgały z pewnością poniżej zachowanej krawędzi ścianki (w Tabeli 3 oznaczono je symbolem ↓).

Końcowe fazy formowania naczyń związane są z wygładzaniem i obmazywaniem ścianek, ewentualnie pokrywaniem jednej lub obu powierzchni roztworem gliny (angobą). O ile ślady obmazywania widoczne na zewnętrznej powierzchni związane są raczej z wyrównywaniem czy też wygładzaniem ścianek, o tyle te na wewnętrznych powierzchniach stanowią pozostałość

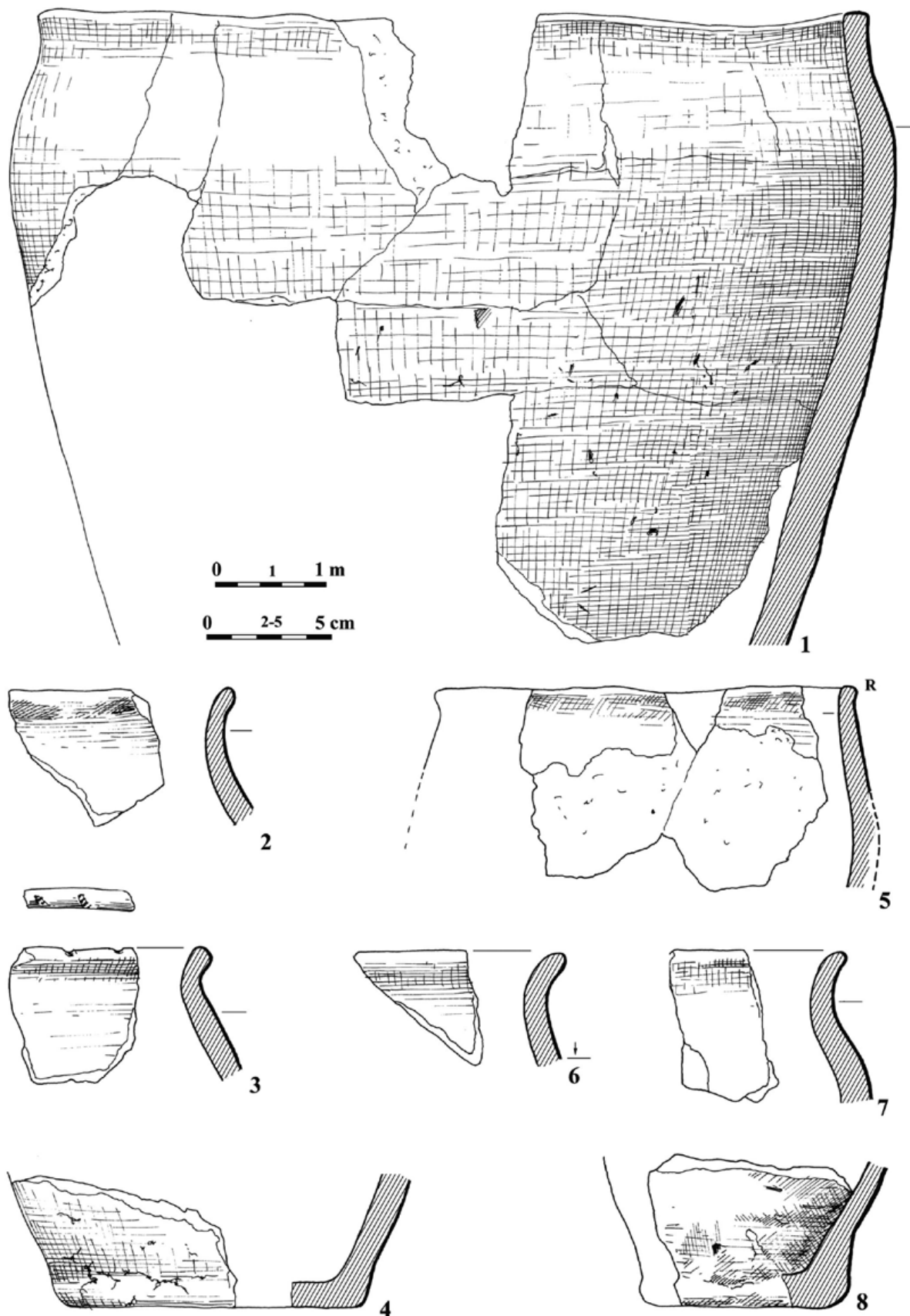
Ryc. 13. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Obiekt 574/575: przekroje poziomy i pionowy (1) oraz wybór ceramiki i prażnica z wypełniska (2-5) (rys. E. Pawlak)

Fig. 13. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Feature 574/575: horizontal and vertical sections (1) and selection of ceramic vessels and a drying pan from the fill (2-5) (Drawn by E. Pawlak)

Ryc. 14. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Wybór ceramiki z obiektu 574/575 (rys. E. Pawlak)

Fig. 14. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Selection of ceramic vessels from feature 574/575 (Drawn by E. Pawlak)

Ryc. 15. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Wybór ceramiki z obiektu 574/575. Symbol „R” oznacza naczynia całkowicie ręcznie lepione (rys. E. Pawlak)

Fig. 15. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Selection of ceramic vessels from feature 574/575 (Drawn by E. Pawlak)

	rodzaj			granulat				ilość			
	tluczeń	piasek		A (< 1 mm)	B (1-3 mm)	C (3-5 mm)	D (> 5 mm)	b. duża	duża	średnia	mała
N	447	46	51	77	301	53	16	223	195	27	2
%	100%	10,3%	11,6%	17,2%	67,3%	11,9%	3,6%	50%	43,6%	6%	0,4%

Tabela 2. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Rodzaj, wielkość i ilość domieszki schudzającej (oprac. E. Pawlak)

Table 2. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Type, size and amount of temper (Compiled by E. Pawlak)

	Naczynia całkowicie ręcznie lepione	nieokreślone	Naczynia częściowo obtaczane							
			1	1/2	1/2 ↓*	1-2	1-2 ↓	1-2/3	1-2/3 ↓	1-3
N	16	5	4	7	3	16	1	5	3	2
%	25,8	8	6,5 (10)**	11,3 (17,5)	4,8 (7,5)	25,8 (37,5)	1,6 (2,5)	8 (12,5)	4,8 (7,5)	3,2 (5)

* ↓ obtaczanie sięgające poniżej zachowanej dolnej krawędzi fragmentu ** Wartości podane w nawiasie dotyczą udziału poszczególnych grup w zespole ceramiki częściowo obtaczanej.

Tabela 3. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Zestawienie cech związanych z techniką wykonania ceramiki ręcznie lepionej i częściowo obtaczanej (oprac. E. Pawlak)

Table 3. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Overview of features related to the hand-modelled and partially slow-wheel turned pottery-making techniques (Compiled by E. Pawlak)

Obmazywanie				Angobowanie			
Z	W	D	Σ	Z	W	D	Σ
74	90	102	266	99	39	97	235

Z – powierzchnia zewnętrzna W – powierzchnia wewnętrzna D – obie powierzchnie, dwustronnie

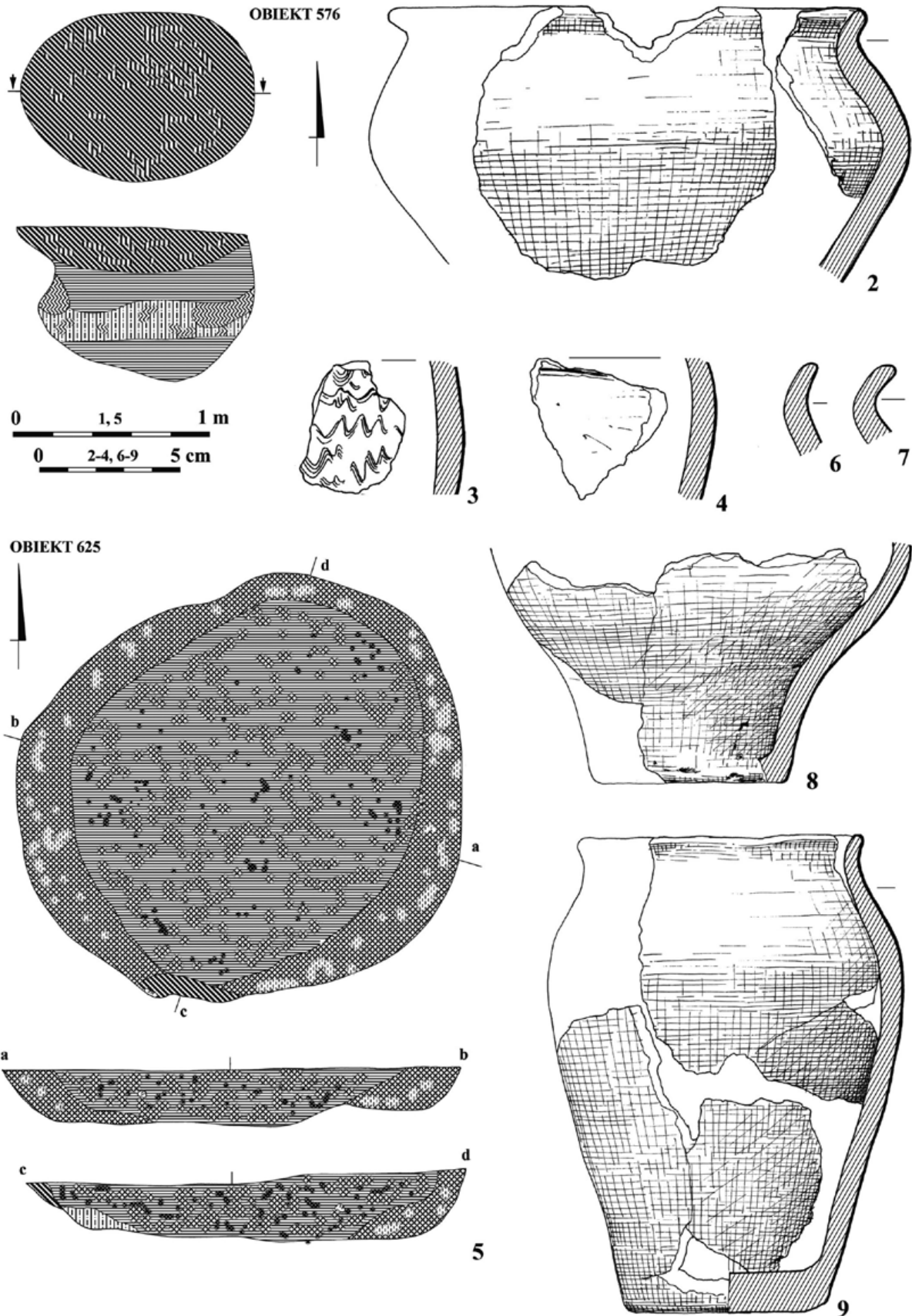
Tabela 4. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Angobowanie i obmazywanie powierzchni naczyń całkowicie ręcznie lepionych i częściowo obtaczanych (oprac. E. Pawlak)

Table 4. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Engobe slipping and smearing of the surface of the hand-modelled and partially slow-wheel turned vessels (Compiled by E. Pawlak)

wygładzania śladów łączy taśm lub wałków, z których formowano naczynie. Pozostałości tego procesu stosowanego od strony wewnętrznej odnotowano na 90 fragmentach, od zewnętrznej na 74, natomiast obustronne – na 102 (Tabela 4). Pozostałości angoby, widoczne niekiedy jedynie śladowo, stwierdzono ogółem na ponad połowie fragmentów (235 na ogólną liczbę 447). Najliczniejszą grupę stanowią ułamki, których obie powierzchnie pokryto angobą; przewaga ta jest szczególnie widoczna w grupie wylewów. Bezpośrednim efektem opisanych wyżej zabiegów jest rodzaj powierzchni – prócz szorstkiej i wygładzanej wyróżniono dodatkowo fakturę „miękką” (mączystą), będącą zasadniczo efektem zastosowania angoby. Większa dbałość o wygląd naczyń widoczna jest w znacznie wyższym odsetku powierzchni

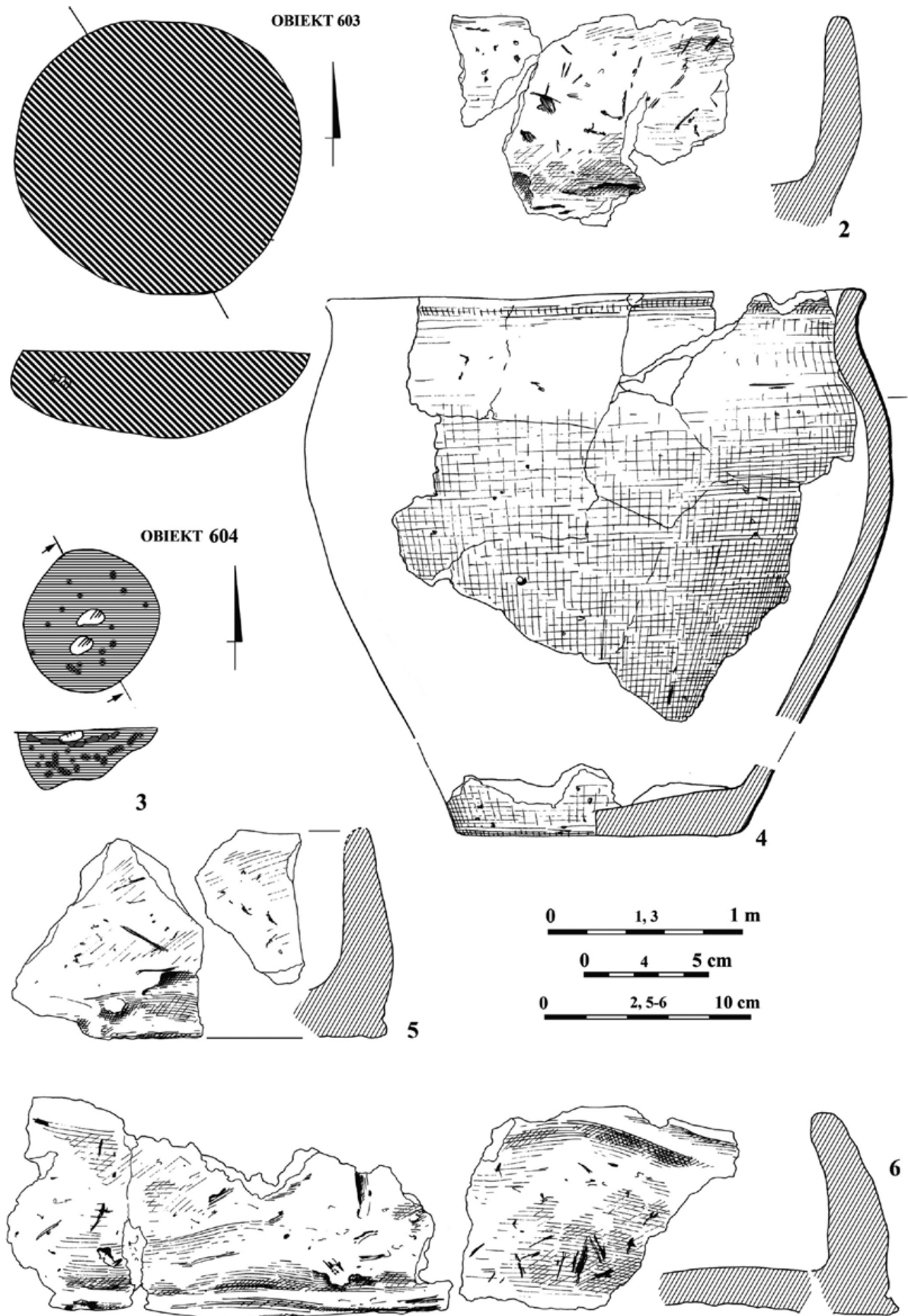
gładkich (2%) i „miękkich” (8,1%) od strony zewnętrznej niż to obserwujemy od wewnątrz (odpowiednio 0,7% i 3,4%) (Tabela 5). Zdecydowaną większość, wynoszącą dla powierzchni wewnętrznej 86,3% i dla zewnętrznej 83,9%, stanowi faktura szorstka.

Kolejnym elementem opisu odnoszącym się do etapu formowania naczyń jest grubość ścianek. Odmiennego potraktowania wymagały dna, w których osobno uwzględniono grubości ścianek w strefie 4 i osobno – w strefie 6, które to wielkości poddano analizie niezależnie. Zbiór liczący 447 jednostek (ułamków i całych naczyń) przyporządkowano do czterech grup: A, obejmującej egzemplarze cienkościennie (o grubości do 7 mm), B – średniościennie (w przedziale 7-10 mm) oraz C i D z ceramiką grubościenną (odpowiednio 10-13 mm

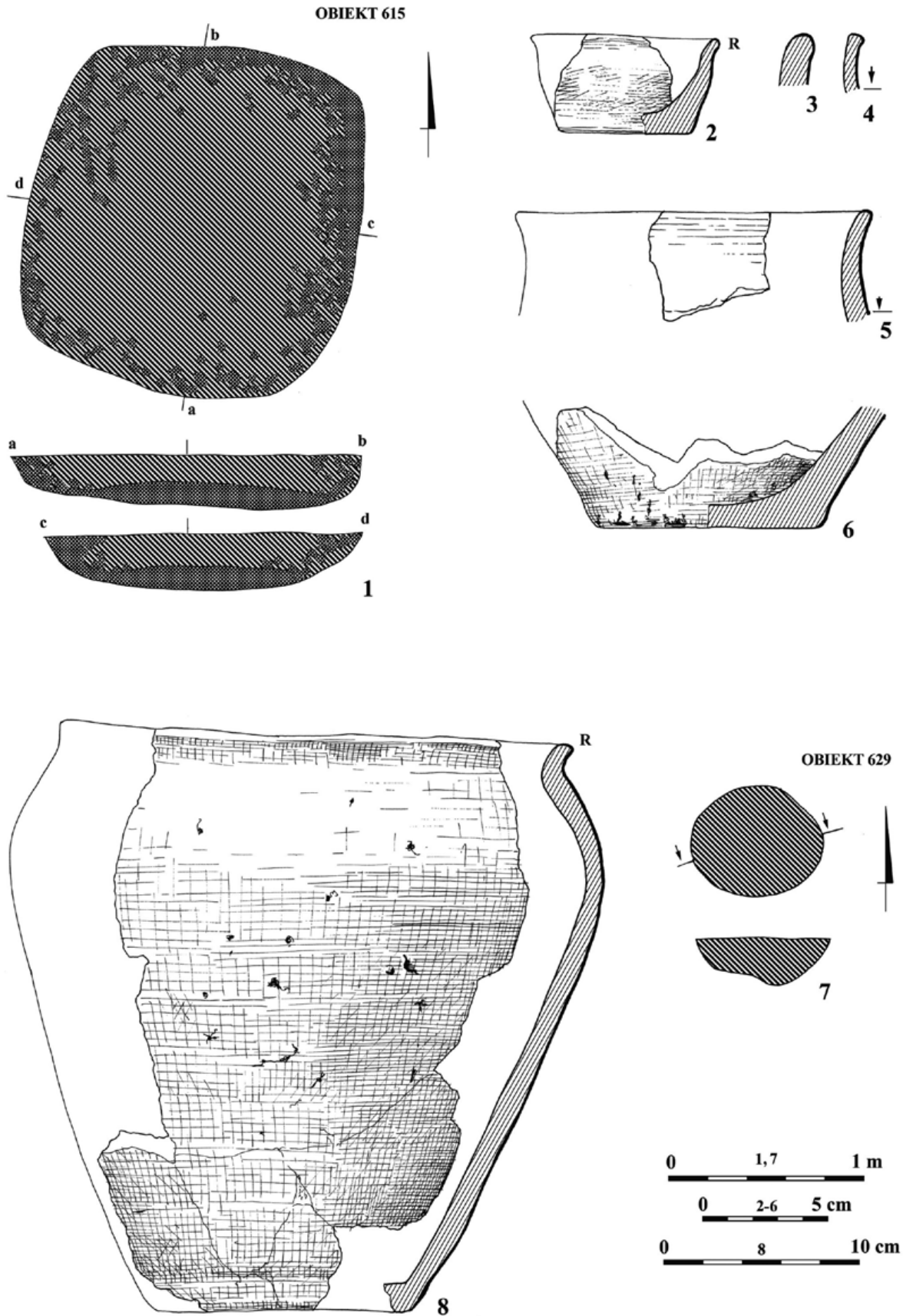
Ryc. 16. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Przekroje poziome i pionowe obiektów: 576 (1) i 625 (5) oraz wybór ceramiki z obiektów: 576 (2-4) i 625 (6-9) (rys. E. Pawlak)

Fig. 16. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Horizontal and vertical sections of features: 576 (1) and 625 (5); selection of ceramic vessels from features: 576 (2-4) and 625 (6-9) (Drawn by E. Pawlak)

Ryc. 17. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Przekroje poziome i pionowe obiektów: 603 (1) i 604 (3); wybór ceramiki i prażnic z obiektów: 603 (2) i 604 (5-6) (rys. E. Pawlak)

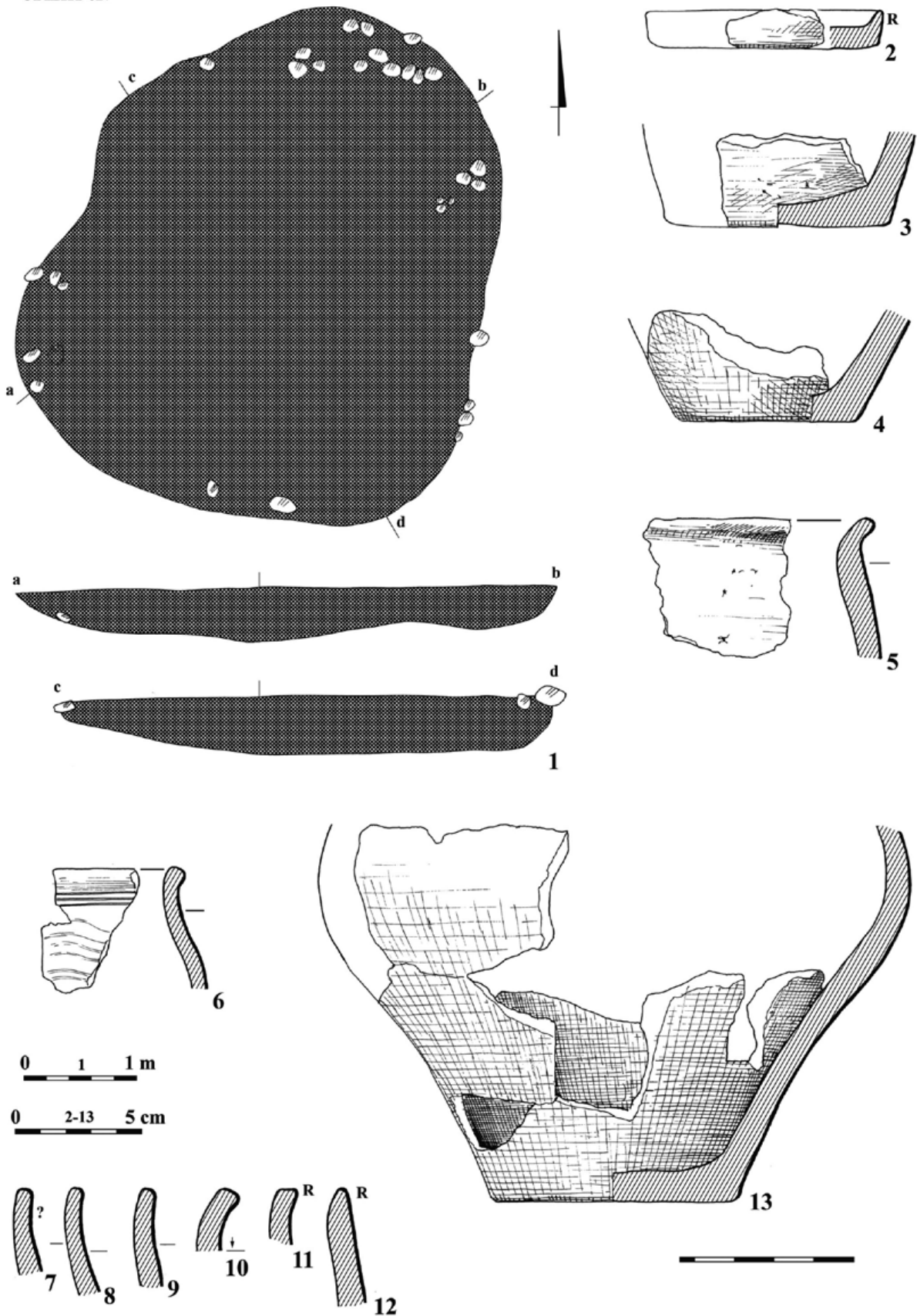
Fig. 17. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Horizontal and vertical sections of features: 603 (1) and 604 (3); selection of ceramic vessels and drying pans from features: 603 (2) and 604 (5-6) (Drawn by E. Pawlak)

Ryc. 18. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Przekroje poziome i pionowe obiektów: 615 (1) i 629 (7); wybór ceramiki z obiektów: 615 (2-6) i 629 (8) (rys. E. Pawlak)

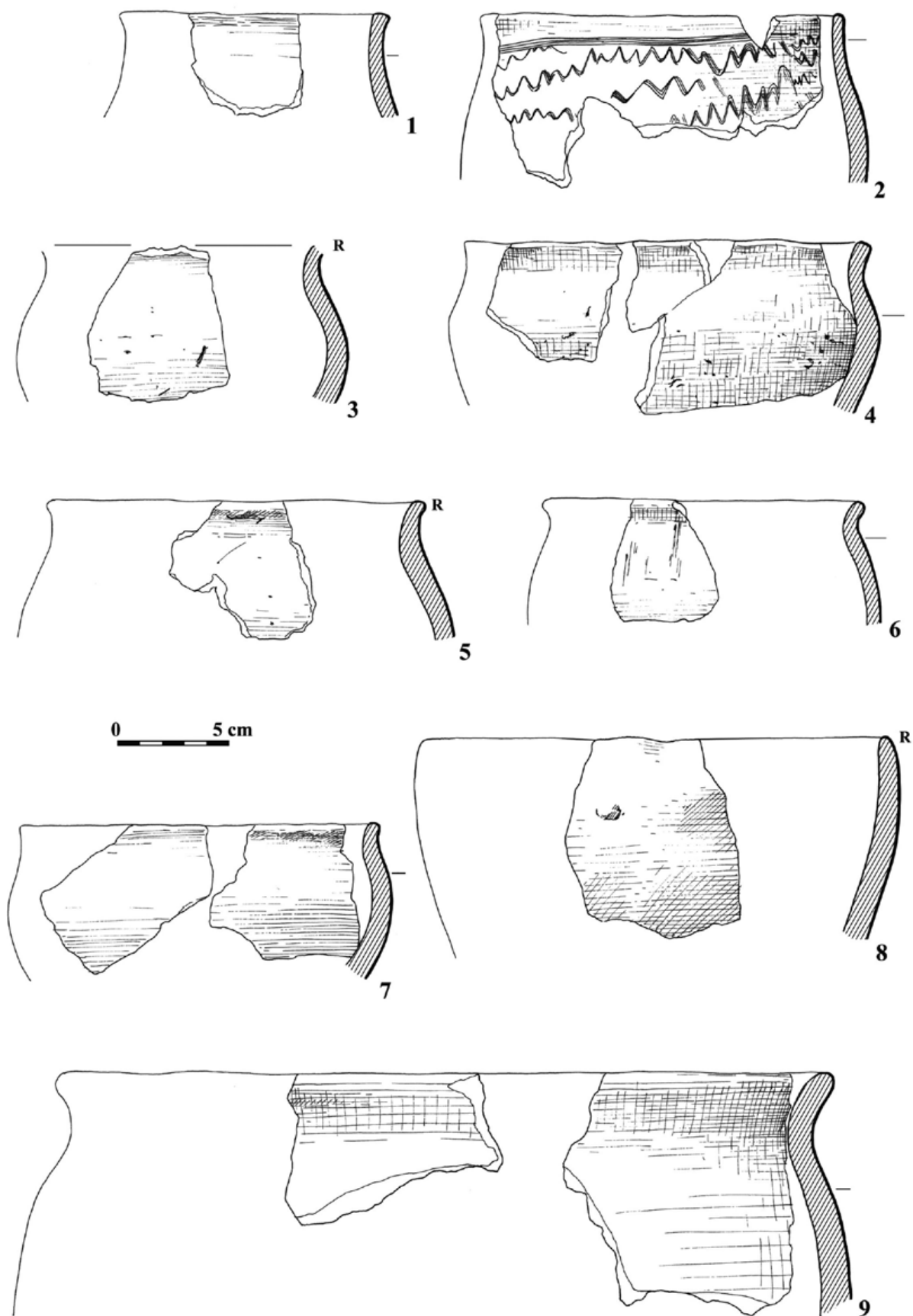
Fig. 18. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Horizontal and vertical sections of features: 615 (1) and 629 (7); selection of ceramic vessels from features: 615 (2-6) and 629 (8) (Drawn by E. Pawlak)

OBIEKT 627

Ryc. 19. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Obiekt 627: przekroje poziomy i pionowy (1) oraz wybór ceramiki (2-13) (rys. E. Pawlak)

Fig. 19. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Feature 627: horizontal and vertical sections (1) and selection of ceramic vessels (2-13) (Drawn by E. Pawlak)

Ryc. 20. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Wybór ceramiki z obiektu 627 (rys. E. Pawlak)

Fig. 20. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Selection of ceramic vessels from feature 627 (Drawn by E. Pawlak)

zewnątrzna				wewnętrzna			
szorstka	gładka	„miękka”	nieokreślona	szorstka	gładka	„miękka”	nieokreślona
385	3	15	43	374	9	36	27
86,3%	0,7%	3,4%	9,6%	83,9%	2%	8,1%	6%

Tabela 5. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Rodzaje faktur powierzchni naczyń całkowicie ręcznie lepionych i częściowo obtaczanych (oprac. E. Pawlak)

Table 5. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Types of texture of the hand-modelled and partially slow-wheel turned vessels (Compiled by E. Pawlak)

i powyżej 13 mm). Najliczniejszą grupę stanowiącą 39,2% tworzą ścianki zaliczone do grupy B, a w dalszej kolejności do grupy C (28,3%). Ścianki o grubościach poniżej 7 mm i powyżej 13 mm stanowią podobny udział 8,5% i 8,4% (wykres 1). Jak wspomniano wyżej osobnej analizie poddano dna, mierzone w strefie 6 – minimalna grubość wynosiła tu 5 mm, maksymalna natomiast 22 mm. Spośród 27 den, dla których możliwe było dokonanie takiego pomiaru, 10 mieściło się w przedziale 7-10 mm, 7 włączono do grupy D, 8 do grupy C i wreszcie 2 – do grupy A. Nie zaobserwowano bezpośredniej zależności między grubością dna a wielkością samego naczynia – w obrębie grup C i D uśredniona wartość średnicy wynosiła około 11 cm (odpowiednio 11,33 i 11,25 cm).

Naczynia pochodzące z osady w Bytkowie zasadniczo nie są zdobione – na zaledwie pięciu ułamkach (1,1%) widoczne są zdobienia górnych partii brzuśców. W jednym tylko przypadku zachowane fragmenty pozwalają na pełne odtworzenie wątków ornamentacyjnych, na które składają się umieszczone pod wylewem poziome żłobki oraz zajmująca całą powierzchnię aż po załom brzuśca linia falista/ zygzakowata (Ryc. 10: 2, 20: 2); całość wykonana jest przy pomocy czterozębnego narzędzia. Ten wyjątkowo bogaty ornament wykonany jest jednak niewprawnie, a samo naczynie – pomimo ozdobności – zaliczono do kategorii *a* ceramiki, której wyznacznikiem jest gorsza jakość, odnoszona zarówno do składu masy garncarskiej, jak i sposobu opracowania powierzchni. Podobne zdobienie znajduje się na powierzchni niewielkiego ułamka pochodzącego z obiektu 576. Nieudolnie wykonany czterozębnym narzędziem ornament składa się z czterech lub pięciu linii falistych (Ryc. 16: 3). Pomimo niewielkich różnic dzielących podane przykłady, w obu przypadkach mamy do czynienia z bogatą dekoracją pokrywającą znaczne partie naczyń. Pozostałe przykłady zdobień są znacznie skromniejsze, bądź składają się na nie pojedyncze wątki. Mimo szczątkowego zachowania można odtworzyć, przynajmniej w przybliżeniu, dekorację pokrywającą naczynie z obiektu 575 (kategoria *b* ceramiki) – są to dwa pasma linii falistych, oddalonych od siebie

o 2-4,5 cm, o łagodnych, szerokich łukach wykonanych grzebieniem o nie mniej niż czterech zębach (Ryc. 10: 4, 13: 3). Szerokość pasma zdobień, przyjmując że nie występował tu żaden inny element zdobniczy, mogła wynosić około 6-7 cm. Ukształtowanie opisywanego fragmentu pozawala domyślać się dużych lub nawet bardzo dużych rozmiarów naczynia. Z zapewne „kompletnym” ornamentem mamy do czynienia w przypadku wylewu naczynia pochodzącego z obiektu 574 – zygzakowatej linii towarzyszą umieszczone poniżej poziome żłobki (Ryc. 14: 4). Pojedynczy wątek widoczny jest odcinkowo na fragmencie brzuśca z obiektu 576 (Ryc. 16: 4), natomiast potrójny, umieszczony bezpośrednio pod krawędzią – na fragmencie wylewu z obiektu 627 (Ryc. 19: 6). W tym ostatnim przypadku poniżej żłobków znajdowały się słabo zaznaczone na powierzchni faliste ciągi (Ryc. 19: 6). Możliwe jest, że stanowią one pozostałość czynności związanych z obtaczaniem, jednak pod uwagę należy wziąć intencjonalne potraktowanie powierzchni (być może podczas obtaczania?) w taki sposób, aby uzyskać efekt tej specyficznej linii falistej. Podobne wahania co do intencjonalności towarzyszyły fragmentowi wylewu z obiektu 574 – na krawędzi od strony zewnętrznej znajdowały się dwa ukośne wgłębienia wykonane prawdopodobnie patykiem (ewentualnie kością) owiniętym tkaniną (Ryc. 10: 2, 15: 3). Wydaje się jednak, że pomimo niewielkich rozmiarów opisywanego fragmentu oraz zaledwie dwóch odcisków mamy do czynienia z celowym zdobieniem krawędzi, o czym świadczą staranne, równoległe umieszczenie obu elementów.

Jak wynika z przedstawionej analizy, udział fragmentów zdobionych w całym zbiorze jest bardzo mały i wynosi 1,1%. Wielkość ta ulega jedynie niewielkiej zmianie (1,57%) przy uwzględnieniu ostatnich dwóch, problematycznych przykładów. Dla porównania, w Markowicach, stan. 26, datowanych na okres od połowy VII – do połowy VIII w., fragmenty zdobione stanowiły 0,87% (Pawlak, Pawlak 2008a, 62), w Santoku, w warstwach grodowych datowanych na 2. połowę VIII w. – 3,26% (Dymaczewska 1970, 159; Hilczer-Kurnatowska,

Kara 1994, ryc. 2-3), a w Żukowicach, stan. 1, 5 i 9 – 0,77-2,82% (Parczewski 1989, 35).

Trzy największe i niemal równe części zbioru stanowią ułamki o ceglasy (30,7%), kremowym (30,1%) i brunatnym (26,7%) zabarwieniu powierzchni zewnętrznych (wykres 1). Pozostałe, tj. szare i czarne, obecne są jedynie w marginalnym stopniu. Proporcje te ulegają dość znaczącej zmianie jeśli chodzi o powierzchnie wewnętrzne – zdecydowaną przewagę stanowią tu barwy redukcyjne: szara (33,2%) i czarna (9,7%). Wśród utleniających największa, niemal trzykrotna redukcja liczebna dokonuje się w obrębie ułamków o kremowej powierzchni – do 12,1% i ponad dwukrotna o ceglastej – do 14,8%. Najmniejsze zmiany obserwujemy w obrębie grupy o powierzchniach brunatnych, co po części wynika z faktu, że taki efekt kolorystyczny mógł być uzyskany zarówno poprzez wypał w atmosferze utleniającej (dając jaśniejszy odcień, bliższy ceglastemu), jak i redukcyjnej (odcień ciemniejszy, ciemnobrunatny). Odsetek fragmentów o nieokreślonej barwie powierzchni wewnętrznej wynosi 10,7%, natomiast w przypadku powierzchni zewnętrznej jest on niższy i wynosi 7,6% (Ryc. 9).

Różnice w proporcjach odnoszących się do barw powierzchni zewnętrznych i wewnętrznych znajdują odzwierciedlenie w strukturach przełamów – niemal w połowie zbioru (44,6%) odnotowano dwubarwne przełamy, a trójbarwne stanowiły 22%. Jednolite zabarwienie ścianek odnosi się zaledwie do 16,8% i podobny udział stanowią ułamki o nieokreślonym przełame.

Analiza cech odnoszących się do głównych etapów produkcji, której efekty przedstawiono wyżej, doprowadziła do wydzielenia dwóch podstawowych kategorii naczyń określanych, jako *a* i *b*. Naczynia pierwszej grupy charakteryzuje bardzo duża ilość domieszki, głównie grubego tłucznia, mało zwarta struktura ciasta garncarskiego oraz stosunkowo słaby wypał. Do drugiej kategorii zaliczają się naczynia wykonane z tworzywa zawierającego niewielki dodatek odpowiednio wyselekcjonowanej domieszki, ograniczonej wyłącznie do drobnoziarnistego tłucznia oraz piasku (Pawlak, Pawlak 2008a, 51). Zastosowanie masy garncarskiej „lepszej jakości” daje efekt nie tylko w postaci zwięzłej struktury przełamów, ale i możliwości starannego opracowania naczyń i uzyskania w miarę gładkiej jego powierzchni (różnicę pomiędzy fakturami powierzchni obu kategorii ilustrują fotografie na Ryc. 10: 1, 4, 5). Wśród wytworów kategorii *b* na 10 okazów tylko jednokrotnie obtaczanie sięgało brzuśca (Ryc. 20: 4), a trzykrotnie strefy szyjka/brzusiec (Ryc. 14: 1; 15: 6; 20: 7), w pozostałych przypadkach sięgało szyjki (Ryc. 25: 5; 26: 2, 7) lub nieznacznie poniżej (Ryc. 15: 3, 26: 6), jeden raz obejmowało

wyłącznie wylew (Ryc. 15: 4). Wyraźnie zaznacza się tu większy udział okazów obtaczanych przynajmniej do strefy 2/3 (4 wylewy na 10) niż to obserwujemy w pozostałej grupie wylewów przyporządkowanych do kategorii *a* (7 na 30). Tylko na jednym fragmencie naczyń tej kategorii znajdował się ornament w postaci dwóch, szerokich linii falistych wykonanych kilkuzębny narzędziem (Ryc. 10: 3, 13: 3). Podobnie, jak we wszystkich analogicznie datowanych zespołach zdecydowaną większość stanowią naczynia kategorii *a*, których udział wynosi 80,8%. W cytowanych wyżej Markowicach ceramika kategorii *b* stanowiła 4,92% spośród 5517 fragmentów (Pawlak, Pawlak 2008b, 51), a więc pięciokrotnie mniej niż w Bytkowie. W materiałach ze starszej fazy osadnictwa wczesnośredniowiecznego na stanowisku 10 Sulechowie, datowanej (między innymi metodami przyrodniczymi) na okres od końca VII do końca VIII w., udział kategorii *a* wynosił 93% i kategorii *b* – odpowiednio 7% (Pawlak, Pawlak 2013a, 69); na osadzie datowanej od poł. VIII do poł. IX w. w Gościkowie, gm. Świebodzin relacje obu kategorii wynosiły 75,35% do 24,65% (Pawlak 2012, 149). Z tego rejonu znamy dane pochodzące z osady i cmentarzyska w Myszęcinie, gm. Szczaniec, stan. 19, datowanych na okres od połowy VIII do końca IX wieku. Udział ceramiki kategorii *a* wynosił na osadzie 78,26%, zaś na cmentarzysku – 82,58%, ceramiki kategorii *b* – odpowiednio: 21,74 i 17,42% (Pawlak 2013b, tab. 12, 23). Z terenu Wielkopolski, w materiałach pochodzących z VII-VIII w. ze stanowiska 5 w Kijewie, gm. Środa Wielkopolska, udział obydwu kategorii wynosił 85% i 15% (Pawlak *et al.* 2008, 231), natomiast w źródłach ceramicznych z Poznania-Nowego Miasta, stan. 362, datowanych na okres od połowy VII do końca VIII w., ceramika kategorii *a* stanowi 89,52%, zaś ceramika kategorii *b* – 10,48% (Pawlak 2013a, tab. 11). Niestety podane analogie odnoszą się wyłącznie do materiałów znanych autorce z autopsji, co wynika z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, nawet jeśli autorzy opracowań ceramiki ze starszych faz wczesnego średniowiecza rozgraniczają materiały o „lepszej” i „gorszej” jakości, nie przedstawiają proporcji obu kategorii. Jedyna znana nam analiza tego typu znalazła się w opracowaniu materiałów z osady z VI/VII w. w Grodzisku Dolnym, gm. *loco*, autorstwa Joanny Podgórskiej-Czopek, jednak przedstawiony tam udział wyróżnionych grup technologicznych I i II (GT I odpowiada kategorii *a* i GT II – kategorii *b*), wynoszący odpowiednio 20% i 80% (Podgórska-Czopek 2009, 193-194) wydaje się trudny do przyjęcia w odniesieniu do realiów wielkopolskich. Pomimo teoretycznej zbieżności opisów wyróżnionych grup i zaakceptowaniu różnic regionalnych, problemem

pozostaje brak ujednoczonych kryteriów klasyfikujących zbiory ceramiczne, zatem otrzymane wyniki analizy są niestety nieprzystawalne. Rozdzielenia jakościowego dokonał również Andrzej Krzyszowski dla materiałów z osady w Niepruszewie, gm. Buk, datowanej na VIII w. Udział naczyń cienkościennych, określonych jako „o dość dobrym wypale”, co częściowo spełnia warunki kategorii *b*, wynosił tam 16,7% (Krzyszowski 2009, 190).

Istotnym elementem dla analizy formalnej ceramiki jest ukształtowanie górnych partii naczyń. 60 wylewów sklasyfikowano w 13 typów (Ryc. 11):

Typ I – należą tu wylewy słabo wyodrębnione lub niewyodrębnione z bryły naczynia, ustawione niemal pionowo lub nieznacznie zagięte do wewnątrz, o krawędzi opracowanej poziomo; nawiązują one do części wylewów zaliczonych przez E. Pawlak i P. Pawlaka do typu I wylewów z Markowic (Pawlak, Pawlak 2008a, 53, ryc. 4) i do odmiany C.b przez Michała Parczewskiego (Parczewski 1988b, 24, ryc. 12);

Typ II – wylewy wysokie, łagodnie wychylone na zewnątrz, z krawędzią, podobnie jak w poprzednim typie, opracowaną poziomo; nawiązują do niektórych okazów typu VII i VII z Markowic (Pawlak, Pawlak 2008a, 54, ryc. 4) i do odmiany B.c wg M. Parczewskiego (Parczewski 1988b, 24, ryc. 12);

Typ III – pojedynczy przykład słabo profilowanego, nieścienionego wylewu; ścianka powyżej załomu ustawiona jest niemal pionowo a krawędź nieznacznie wychylona na zewnątrz;

Typ IV – najliczniejsza grupa wylewów (30%), obejmująca zróżnicowane formy od słabo profilowanych (podtyp a) aż po okazy o silniej podkreślonej tektonice (podtyp b) – cechą wspólną jest ukośne ścięcie krawędzi, która jest nieznacznie ścieniona; podobnie ukształtowane wylewy zaliczono do typu IV w Markowicach (Pawlak, Pawlak 2008a, 54, ryc. 4) i odmiany D.d wg M. Parczewskiego (Parczewski 1988b, 25, ryc. 13);

Typ V – grupa wylewów ukształtowanych esowato, o krawędzi ścienionej (podtyp IVa) lub nieznacznie zgrubionej (IVb), opracowanej owalnie; nawiązują one do typu V w Markowicach (Pawlak, Pawlak 2008a, 54, ryc. 4) i części wylewów odmian F.g i F.h wg Michała Parczewskiego (Parczewski 1988b, 24, ryc. 14);

Typ VI – są to wylewy o krawędziach słabo wyodrębnionych i wyraźnie ścienionych nawiązujące do odmiany F.f wg M. Parczewskiego (Parczewski 1988b, 24, ryc. 14);

Typ VII – wylewy zazwyczaj o łagodnie esowatym przekroju oraz ukośnie ściętej i charakterystycznie uformowanej – poszerzonej na zewnątrz krawędzi (stanowią one 16,6%); w Markowicach podobnie ukształtowane

wylewy zaliczono do typu II (Pawlak, Pawlak 2008a, 53, ryc. 4), natomiast w typologii M. Parczewskiego znajdujemy je wśród odmian D.e i C.e (Parczewski 1988b, 24, 25, ryc. 12, 13);

Typ VIII – okazy pochodzące z naczyń o silnie baniastym brzuścu przechodzącym w krótki i silnie odchylony na zewnątrz wylew z ukośnie ściętą krawędzią; podobne wylewy zaliczono do typu VI w Markowicach (Pawlak, Pawlak 2008a, 53, ryc. 4) i odmiany G.h wg M. Parczewskiego (Parczewski 1988b, 26, ryc. 15);

Typ IX – wylewy ukształtowane podobnie do tych, które zaliczono do typu VII – różni je symetryczne poszerzenie krawędzi;

Typ X – pojedynczy okaz krótkiego i ścienionego wylewu, słabo wyodrębnionego z baniastego brzuśca;

Typ XI – wylew o łagodnie esowatym przekroju, z nieznacznie pogrubioną od zewnątrz krawędzią;

Typ XII – niewyodrębniony z bryły naczynia, zachylony do wewnątrz wylew, ścieniony przy krawędzi od strony wewnętrznej;

Typ XIII – łukowato zachylony do wewnątrz niewyodrębniony wylew, symetrycznie ścieniony przy krawędzi; podobne wylewy należą do typu A wg M. Parczewskiego (Parczewski 1988b, 25, ryc. 12);

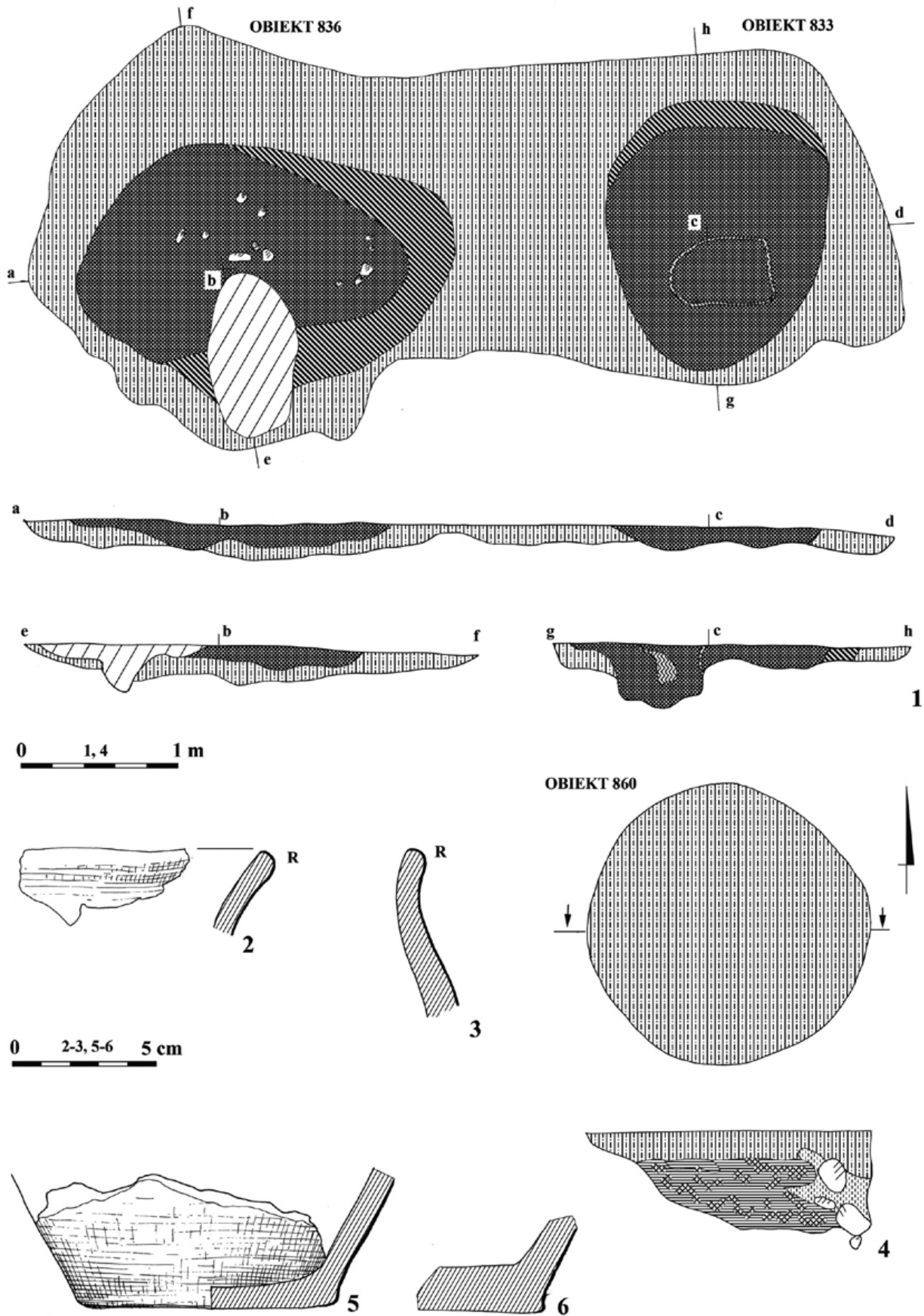
Typ XIV – wylew ścieniony, wychylony silnie na zewnątrz, o średnicy większej od średnicy brzuśca; nawiązuje do odmiany G.k wg M. Parczewskiego (Parczewski 1988b, 26, ryc. 15);

Typ XV – krótki i ścieniony od wewnątrz wylew talerza, lekko ukośnie wychylony na zewnątrz; podobne okazy M. Parczewski zaliczył do odmiany H.a (Parczewski 1988b, 26, ryc. 15);

Zdecydowanie najliczniejszą grupę, po części ze względu na spore zróżnicowanie, tworzą wylewy zaliczone do typu I, które stanowią niemal 1/3 zbioru (30%). Kolejne miejsca zajmują: typ VI, którego udział wynosi 16,6% i typ IV, który w obu wariantach stanowi 13,3%. Typy od XI do XIV tworzą jednostkowo odnotowane formy garnków, mis i talerzy.

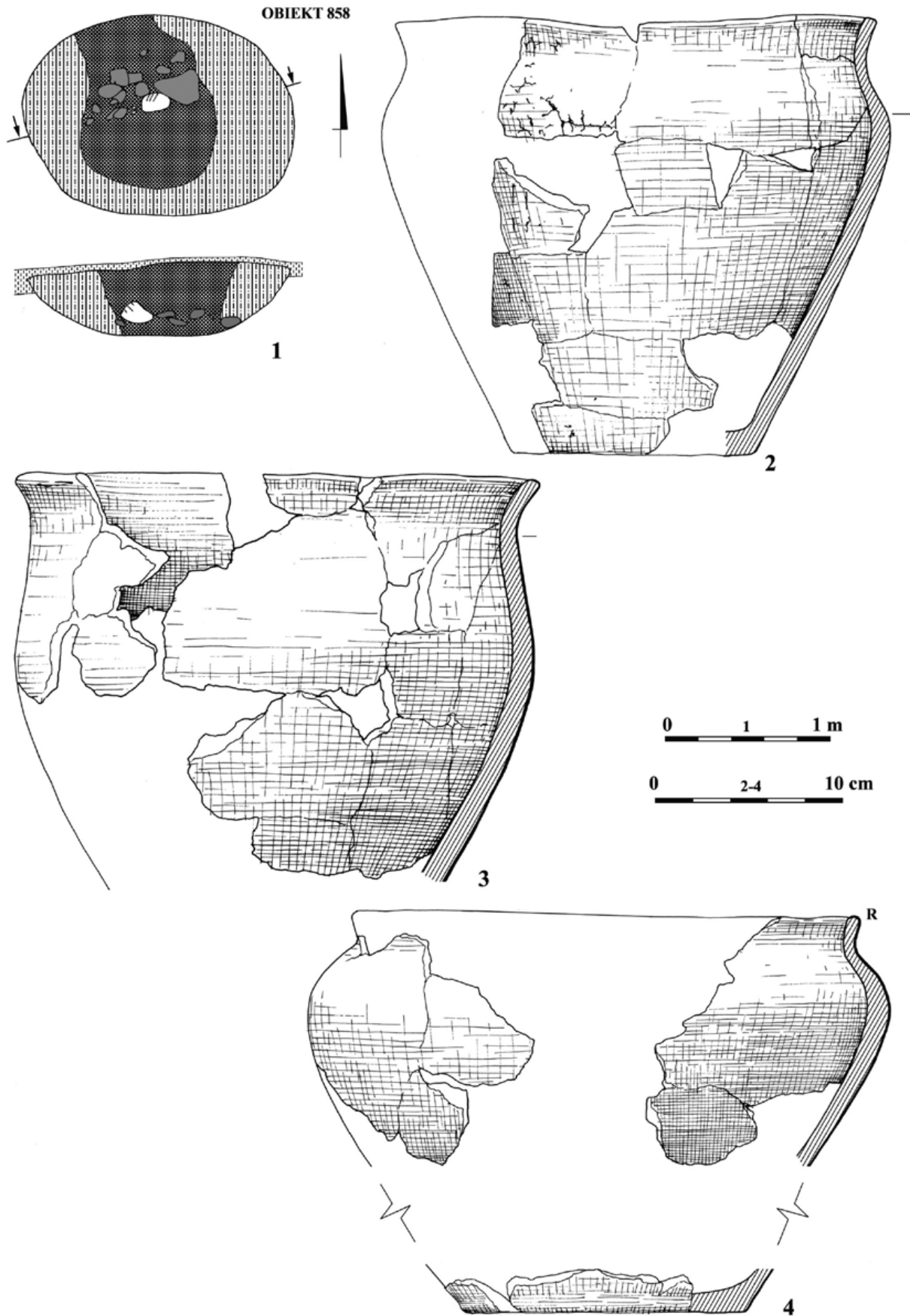
W trakcie analizy formalnej ceramiki z Bytkowa pod uwagę wzięto jedynie formy o zrekonstruowanej średnicy i zachowane przynajmniej do załomu brzuśca oraz formy zrekonstruowane na całej wysokości – wymogi te spełniło 29 okazów, co stanowi 46,8% zbioru. Wydzielono 15 typów naczyń, oznaczając je literami A-O oraz J1 i F1. Za wyjątkiem trzech naczyń: talerza (Ryc. 19: 2) i dwóch mis (Ryc. 18: 2, 19: 2) mamy do czynienia wyłącznie z garnkami, które stanowią 95,2% wszystkich wylewów.

Typ A – pojedynczy okaz szerokokotworowego (φ wylewu 34 cm) naczynia bardzo dużych rozmiarów,

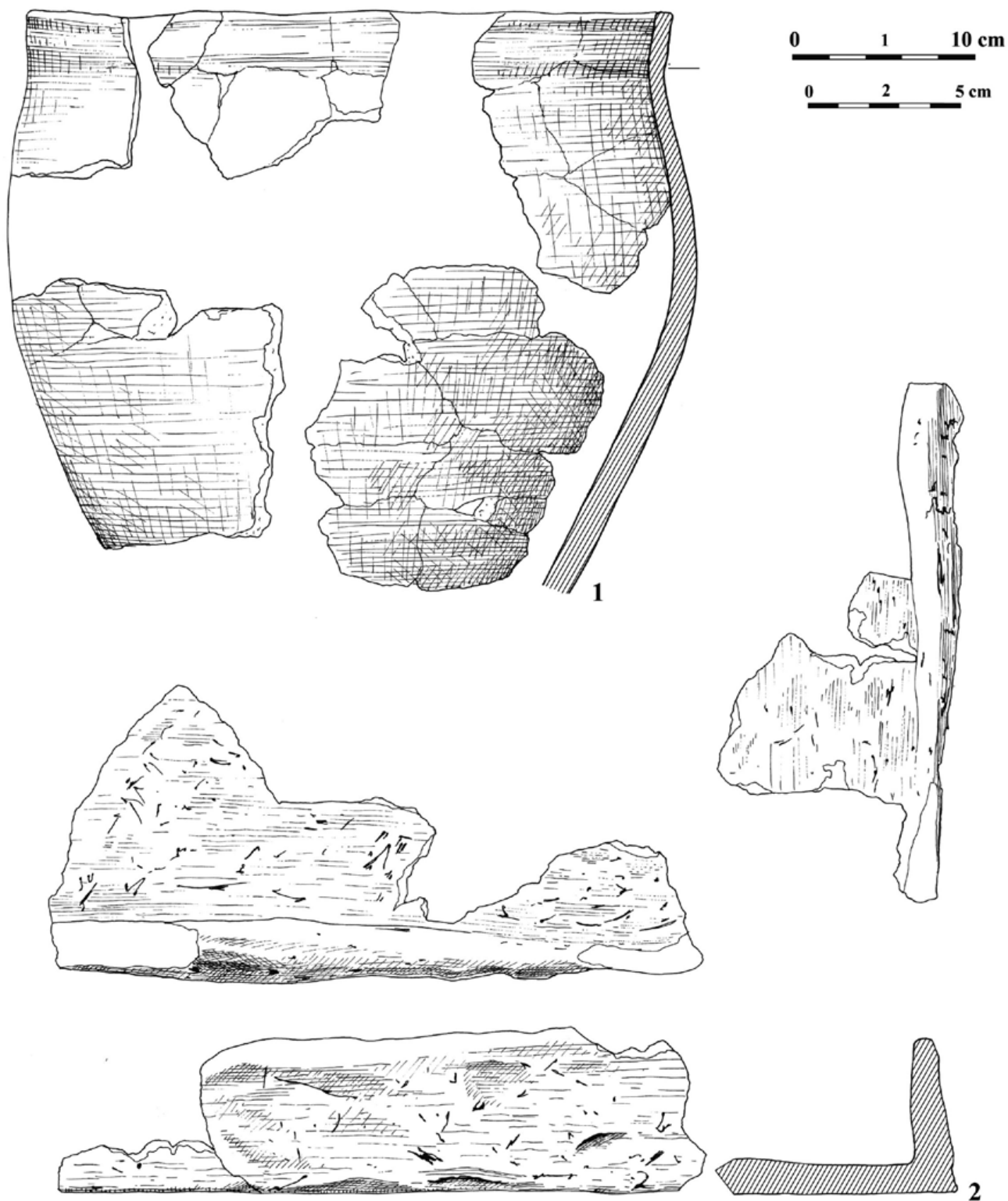
Ryc. 21. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Przekroje poziome i pionowe obiektów: 833/836 (1) i 860 (4); wybór ceramiki z obiektów: 833/836 (2-3) i 860 (5-6) (rys. E. Pawlak)

Fig. 21. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Horizontal and vertical sections of features: 833/836 (1) and 860 (4); selection of ceramic vessels from features: 833/836 (2-3) and 860 (5-6) (Drawn by E. Pawlak)

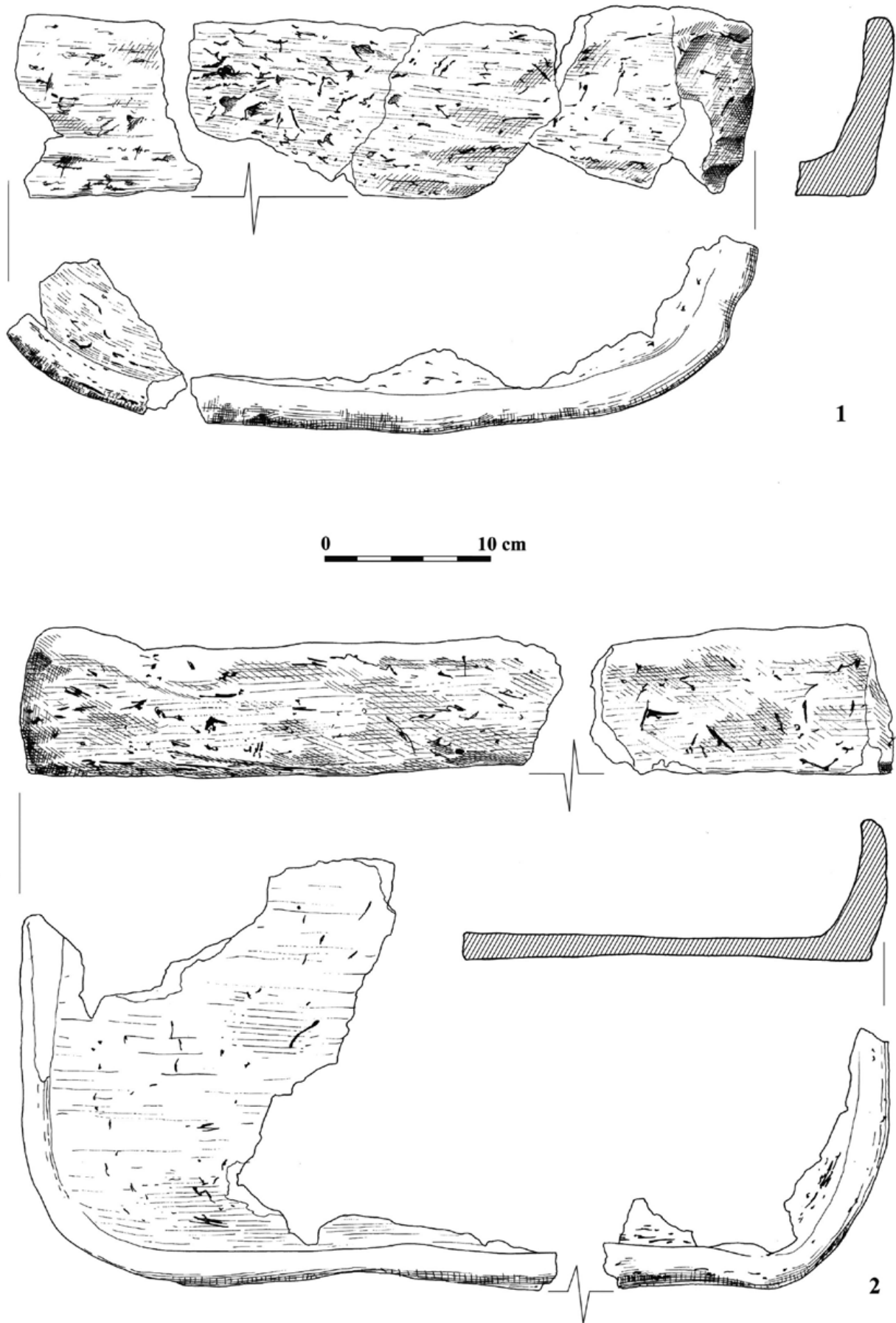
Ryc. 22. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Obiekt 858: przekroje poziomy i pionowy (1) i wybór ceramiki (2-4) (rys. E. Pawlak)

Fig. 22. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Feature 858: horizontal and vertical sections (1) and selection of ceramic vessels (2-4) (Drawn by E. Pawlak)

Ryc. 23. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Ceramika i prażnica z obiektu 858 (rys. E. Pawlak)

Fig. 23. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Ceramic vessels and a drying pan from feature 858 (Drawn by E. Pawlak)

Ryc. 24. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Prażnice z obiektu 858 (rys. E. Pawlak)

Fig. 24. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Drying pans from feature 858 (Drawn by E. Pawlak)

słabo profilowanego, o wysoko umieszczonym (w 4/5 wysokości?), łagodnym załomie brzuśca i niemal pionowo uformowanym wylewie; obtaczanie sięga załomu brzuśca; kategoria *a* (Ryc. 15: 1).

Analogię do tego naczynia stanowią garnki odkryte na stanowisku 4 w Kijewie, gm. Środa Wielkopolska (Pawlak *et al.* 2008, ryc. 49:12), Osiecznicy, gm. *loco*, stan. 1 i Nowym Dworcu, gm. Świebodzin, stan. 7 (Dąbrowski 2006, ryc. 3: 11, 14).

Typ B – szerokootworowe (\varnothing wylewu 35 cm) naczynie dużych rozmiarów, z silniej niż poprzednio zaakcentowanym brzuścem, którego załom przypada prawdopodobnie nieznacznie powyżej połowy wysokości, z długim wylewem ukształtowanym niemal pionowo, lekko łukowato wychylonym na zewnątrz; słabo widoczne obtaczanie obejmuje wyłącznie wylew; kategoria *a* (Ryc. 24: 1).

Typ C – smukłe naczynie, o załomie brzuśca umieszczonym w $\frac{3}{4}$ wysokości, z krótkim, wygiętym na zewnątrz wylewem; średnica wylewu wynosi 15 cm, brzuśca 19 i dna 9 cm, wysokość 21 cm; kategoria *a* (Ryc. 16: 9).

Podobnie ukształtowane naczynie pochodzi ze stan. 1 w Górze, gm. Pobiedziska (Kočka-Krenz, Sikorski 1992, ryc. 5:7).

Typ D – zaliczono tu 3 szerokootworowe garnki dużych rozmiarów, w których średnice wylewów (26, 36 i 44 cm) są nieznacznie mniejsze niż największa średnica brzuśca (stosunek wartości średnicy brzuśca do średnicy wylewu wynosi od 1,04-1,07). W zrekonstruowanym w całości przysadzistym garnku (\varnothing wylewu 26 cm, brzuśca 28 cm i dna 13 cm, wysokość 23,5 cm; Ryc. 22: 2), ostry załom brzuśca znajduje się w 4/5 wysokości; w pozostałych dwóch przypadkach wydaje się, że mamy do czynienia z łagodniejszym profilowaniem. Obtaczanie sięga wyraźnie poniżej szyjki, obejmując maksymalnie górne partie brzuśca; kategoria *a* (Ryc. 20: 9; 25: 10).

Analogicznie ukształtowane naczynia pochodzą ze stan. 362 w Poznaniu-Nowym Mieście (Pawlak 2009, ryc. 7:6).

Typ E – niewielkich rozmiarów, słabo profilowane garnki, z niewyodrębnionym, pionowo uformowanym wylewem; w typie tym występują naczynia zarówno kategorii *a* jak i *b* (Ryc. 15: 5; 20: 2).

Analogie do naczyń tego typu stanowią znaleziska z Pnia, gm. Dąbrowa Chełmińska, stan. 1 (Janowski, Poliński 2008, ryc. 4: 1), Międzyrzecz, stan. 78 (Krzyszowski 2006, ryc. 30: 6), Poznania-Nowego Miasta, stan. 362 (Pawlak 2010, ryc. 9:1).

Typ F – średnich i dużych rozmiarów, szerokootworowe (średnice: 19, 21 i 28) garnki o baniastych brzuścach,

obtaczane przynajmniej do strefy poniżej szyjki (maksymalnie do załomu brzuśca). W podtypie F1 średnice wylewów są mniejsze od maksymalnej średnicy brzuśca (Ryc. 14: 2, 17: 4), natomiast podtyp F2 charakteryzuje się esowatym profilem i niemal równymi wartościami średnic wylewu i brzuśca (Ryc. 22: 3); kategoria *a*.

Analogie do typu F1 znajdujemy m.in. w Lutolu Suchym, gm. Trzciel, stan. 13 (Indycka, ryc. 1:1), Kalsku, gm. Sulechów, stan. 1 (Lewczuk 1992, ryc. 1: 2, 3), Św. Wojciechu, gm. Międzyrzecz, stan. 17 (Uciechowska-Gawron 2006, ryc. 19:1) Międzyrzeczu, gm. *loco*, stan. 78 (Krzyszowski 2006, ryc. 30: 15), Kromolicach, gm. Kórnik, stan. 19 (Pawlak 2011, ryc. 9: 1) i Sulechowie, gm. *loco*, stan. 14 (Jaszewska, Wawrzyniak 2007, ryc. 17: 1, 2). Naczynia nawiązujące do typu F2 pochodzą np. ze stan. 16 w Św. Wojciechu, gm. Międzyrzecz (Słowiński 2009, ryc. 5: 10) i Łubowa, gm. *loco* (Gruszka, Kałagate 2013, ryc. 24: 1, 27: 4).

Typ G – średnich rozmiarów garnki (średnice: 14,5 cm, 16 cm i 19 cm) o esowatych przekrojach i baniastych brzuścach, obtaczane do strefy poniżej szyjki; kategoria *a* i *b* (Ryc. 14: 5; 20: 6; 25: 6).

Analogie dla typu G stanowią naczynia z osady w Św. Wojciechu, stan. 16 (Słowiński 2006, ryc. 7:2) i Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 362 (Pawlak 2008, ryc. 6:1).

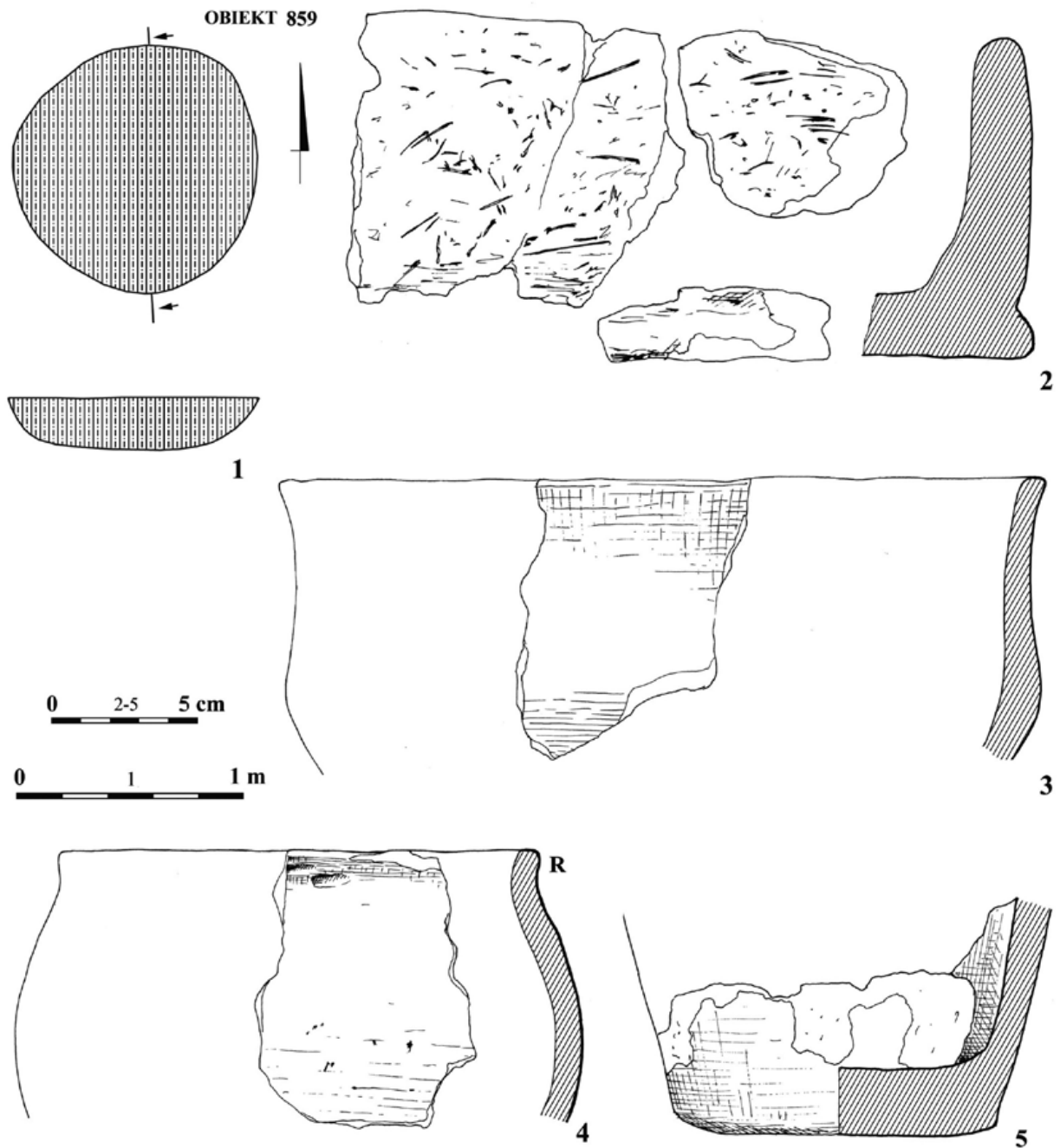
Typ H – grupa naczyń średnich rozmiarów (średnice wylewów: 13 cm, 16 cm, 17 cm), ręcznie lepionych i częściowo obtaczanych, o baniastych brzuścach i lekko wychylonych na zewnątrz, krótkich wylewach; kategoria *a* i *b* (Ryc. 20: 3, 7; 24: 3).

Analogie do tego typu stanowią naczynia pochodzące ze stanowiska 4 w Przewozie, gm. Bojadła (Lewczuk, Lewczuk 2008, ryc. V:1), Kalsku, gm. Sulechów, stan. 1 (Lewczuk 1992, ryc. 1: 5), Międzyrzeczu, stan. 11 (Ciesielski 2006, ryc. 6: 7), Markowicach, gm. Kleszczewo, stan. 26 (Pawlak *et al.* 2008, ryc. 32: 4, 21: 5, 6) i Sulechowie, gm. *loco*, stan. 10 (Pawlak, Pawlak 2015, ryc. 33: 4, 34: 3).

Typ I – zaliczono tu w całości zrekonstruowane naczynie o średnicy wylewu 14 cm, brzuśca – 15,5 cm, dna – około 7,5 cm i wysokości 18 cm. Załom jajowatego brzuśca przypada na 2/3 wysokości naczynia, wylew pod kątem wychylony na zewnątrz; kategoria *a* (Ryc. 13: 2).

Podobne naczynia pochodzą ze stanowiska 362 w Poznaniu-Nowym Mieście (Pawlak 2008, ryc. 5:1), stan. 10 w Sulechowie, gm. *loco* (Gruszka, Pawlak, Pawlak 2013, ryc. 10: j) i stan. 23 w Mozowie, gm. Sulechów (Gruszka 2014, ryc. 16).

Typ J – zaliczono tu cztery formy: całkowicie ręcznie lepione i częściowo obtaczane, średnich i dużych

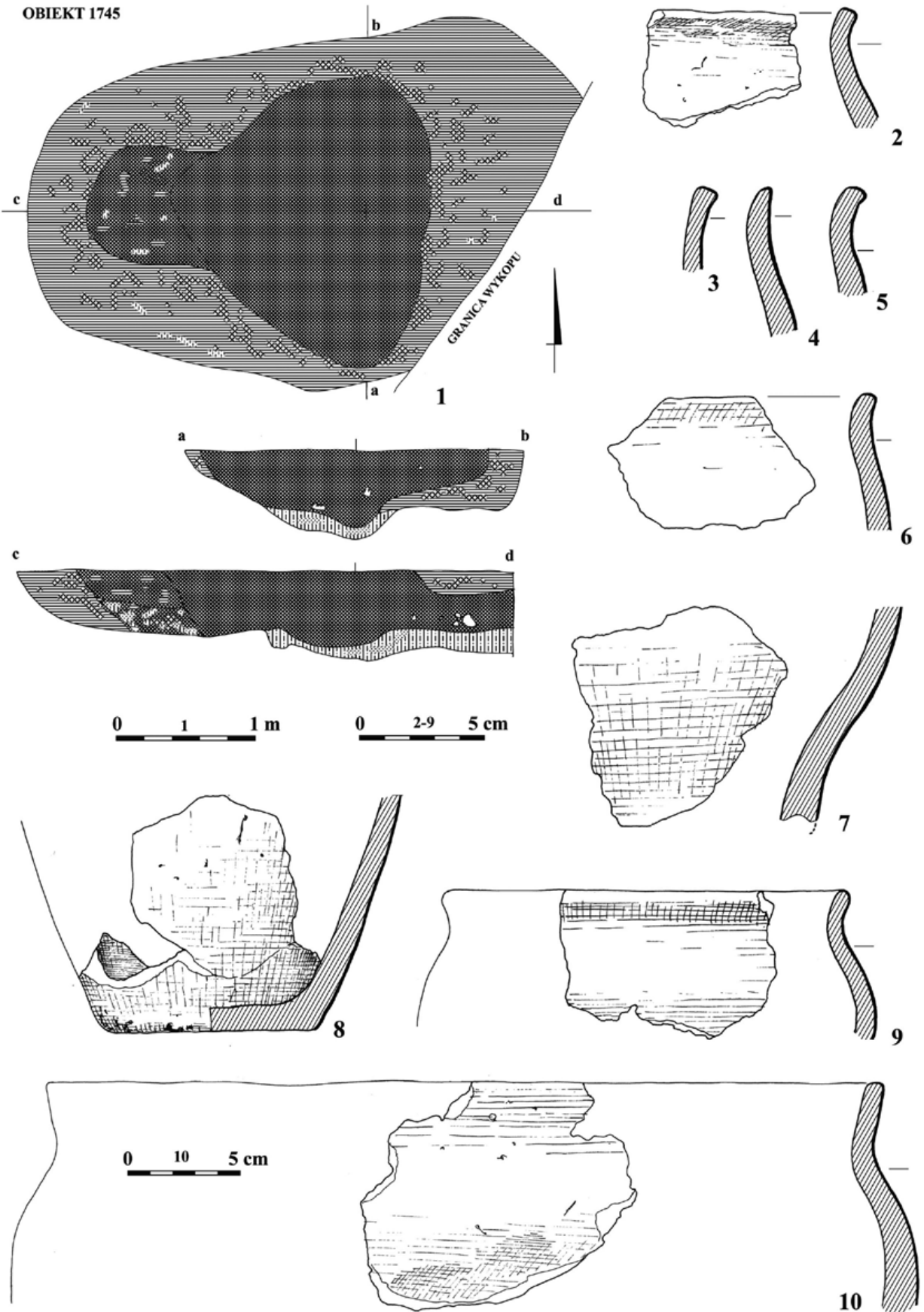
Ryc. 25. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Obiekt 859: przekroje poziomy i pionowy (1) i wybór ceramiki i prażnica (2-3); wybór ceramiki z obiektów: 1025 (4) i 1745 (5) (rys. E. Pawlak)

Fig. 25. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Feature 859: horizontal and vertical sections (1) and selection of ceramic vessels and a drying pan (2-3); selection of ceramic vessels from features: 1025 (4) and 1745 (5) (Drawn by E. Pawlak)

rozmiarów (średnice wylewów: 17 cm, 18 cm, 21 cm i 26 cm), o silnie wydętym brzuscu, z wysoko zaznaczonym załomem. W podtypie J1 brzusec jest łagodniej profilowany niż to obserwujemy w podtypie J2; w całości zrekonstruowane naczynie ma wysokość 29 cm, średnica wylewu wynosi 26 cm, brzuszca – 31 cm i dna – 12 cm (ryc. 7: 8, 9: 4), kategoria *a* i *b*. W podtypie J2 brzusec przybiera kształt niemal dwustożkowy, a jego charakterystyczne ukształtowanie poniżej załomu

(silnie zwęża się ku dołowi) nasuwa podobieństwo do naczyń typu K. Ponieważ nie zdołano zrekonstruować w całości naczyń ani typu J2 ani typu K uwagi te mogą mieć jedynie charakter sugestii. Kategoria *a* (Ryc. 16: 2; 22: 4).

Analogie dla naczyń typu J1 znajdujemy na osadach w Międzyrzeczu, stan. 11 (Ciesielski 2006, ryc. 6: 3) i Sulechowie, gm. *loco*, stan. 10 (Pawlak, Pawlak 2013 ryc. 24: 9, 28: 3). Analogie do typu J2 stanowią naczynia

Ryc. 26. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Obiekt 1745: przekroje poziomy i pionowe (1) i wybór ceramiki (2-10) (rys. E. Pawlak)

Fig. 26. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Feature 1745: horizontal and vertical sections (1) and selection of ceramic vessels (2-10) (Drawn by E. Pawlak)

z osady w Międzyrzeczu, gm. *loco*, stan. 11 (Ciesielski 2006, ryc. 8: 2).

Typ K – do tego typu przyporządkowano wyłącznie dolne, charakterystycznie ukształtowane części naczyń, należących do kategorii *b* (Ryc. 14: 1; 16: 8; 19: 13; 25: 7). Stosunek wartości średnic den do średnic brzuśców nie jest mniejszy niż 1,86 (przy domniemanej maksymalnej średnicy dna nie większej niż 14-15 cm), a maksymalnie wynosi 2,42. Brzusiec w strefie maksymalnej wydętości ma kulisty kształt, natomiast ścianka w części przydennej (strefa 4) jest łukowato wgięta do wnętrza.

Podobnie ukształtowane naczynia pochodzą z Nowego Dworku, gm. Świebodzin, stan. 7 i Połupina, gm. Dąbie, stan. 2 (Dąbrowski 2006, ryc. 3: 10 i 5: 1), Poznania-Nowego Miasta, stan. 362 (Pawlak 2009, ryc. 7:4) i Sulechowa, gm. *loco*, stan. 10 (Pawlak, Pawlak 2013, ryc. 25:2).

Typ L – szerokootworowe naczynie (średnica 26 cm), o słabo profilowanej i niemal pionowo uformowanej górnej części, z lekko wychyloną na zewnątrz krawędzią, poniżej ostro zaznaczonego załomu ścianki wyraźnie zwężając się do wnętrza; kategoria *a* (Ryc. 25: 3).

Typ M – całkowicie ręcznie lepiony, rozszerzający się ku górze garnek o niewyodrębnionym wylewie (średnica 22 cm), ze ściankami łukowato zagiętymi do wnętrza; kategoria *a* (Ryc. 20: 8).

Nieliczne analogie do tego typu stanowią naczynia ze stanowiska 13 w Letnicy, gm. Świdnica (Dziedzic 1998, ryc. III: 1).

Typ N – mała, całkowicie ręcznie lepiona miska, trapezowato rozszerzająca się ku górze, ze ścienionym, wychylonym lekko na zewnątrz wylewem; średnica wylewu wynosi 7,5 cm, dna – 5,5 cm, a wysokość – 4 cm; kategoria *a* (Ryc. 18: 2).

Typ O – jedyny okaz talerza o płaskim dnie i niskim, lekko odchylonym na zewnątrz brzegu; średnica wynosi 9 cm a wysokość 1,5 cm; kategoria *a* (Ryc. 19: 2).

■ PRAŻNICE

Z jedenastu obiektów wczesnośredniowiecznych: 574/575/629, 603, 604, 608, 615, 625, 627, 858, 859, 1745 i 1775 pochodzi zbiór 687 ułamków prażnic. Z reguły są to pojedyncze znaleziska (maksymalnie 39 ułamków odkryto w obiekcie 1775) wydzielone z materiału masowego; wyjątek w tym względzie stanowią 2 obiekty: 604 i 858, z których pochodzi łącznie 586 fragmentów (Tabela 6). W obydwu przypadkach są to niewielkie jamy, położone poza główną osią zabudowy. W przypadku obiektu 604 pozostałości prażnicy zalegały na głębokości niespełna 0,1 m i widoczne są w profilu na długości około 0,48 m (Ryc. 17: 3). Przypuszczać można, że wielkość ta odpowiada długości lub szerokości

zachowanego *in situ* pojemnika. Niestety ten liczny zbiór liczący 291 fragmentów, uległ zniszczeniu na tyle, że wyklejenie i w efekcie dokonanie rekonstrukcji przedmiotu było niemożliwe. Najdłuższe, zrekonstruowane odcinki ścianek nie przekraczają 20 cm, ich wysokość zawiera się w przedziale 8,8-10,6 cm, grubość zaś waha się od 1,5 cm (przy krawędzi) do 2,8 cm (w partiach przydennej); grubość dna wynosi 1,5-2 cm (Ryc. 17: 5, 6).

W jamie 858 ułamki prażnic tworzyły koncentrację o przybliżonych rozmiarach 0,78 × 0,4 m, zalegającą na głębokości około 0,3 m. W odróżnieniu od opisanego wyżej obiektu 604, z wypełniska pochodzą ułamki nie mniej niż trzech prażnic; choć dla żadnej z nich nie udało się odtworzyć pierwotnych rozmiarów, pewną wskazówkę stanowią rozmiary samego wkopu, które ograniczały wielkość umieszczanych wewnątrz pojemników. Ścianki pierwszej z prażnic (Ryc. 24: 1) mają zróżnicowaną wysokość od 10,3-11,8 cm i grubość w przedziale 1,7-2,3 cm; grubość dna wynosi średnio 2,2 cm. Pojemnik miał lekko na zewnątrz odchylone ścianki o spłaszczonej krawędzi i półkuliście uformowane narożniki. Drugą z prażnic (Ryc. 24: 2) zdołano zrekonstruować w nieco większym stopniu niż poprzednią – maksymalna długość ścianki wynosi 33 cm, jej wysokość 7,7-9,2 cm a grubość 1,4-2,8 cm; grubość dna wynosi 0,9-1,6 cm. Jest to zatem okaz o ściankach cieńszych i znacznie niższych niż w poprzednio opisanych prażnicach, lekko odchylonych na zewnątrz i ścienionych przy krawędzi. Trzecia prażnica (Ryc. 23: 2) ma ścianki o podobnej wysokości 10-10,7 cm i grubości 1,6-2,4 cm, lecz w tym przypadku uformowano je pionowo, podkreślając od zewnątrz rodzajem „stopki” (podobnie uformowane ułamki ścianek pochodzą z obiektu 859; Ryc. 25: 2).

W całym zbiorze widoczne są pewne różnice dotyczące ilości i jakości użytej domieszki, zarówno mineralnej (piasek, niekiedy żwir lub margiel), jak i organicznej (sieczenka ze słomy lub drobno ciętej trawy/siana) oraz sposobu opracowania powierzchni. Z reguły dokładniejszemu opracowaniu podlegają powierzchnie wewnętrzne, które miały bezpośredni kontakt z żywnością – są one wyrównane i wygładzone, a negatywy organicznej domieszki są tu mniej widoczne. Z mniejszą starannością potraktowane są powierzchnie zewnętrzne ścianek, czy wreszcie podstawa. Na fragmentach den odkrytych w obiekcie 574/575/6295 widoczna jest piaszczysta podsypka, która albo została użyta intencjonalnie, albo też prażnicę lepiono po prostu na wygładzonej ziemi, która stanowiła najprostszą warsztat pracy. W pozostałych przypadkach na dnach widoczne są negatywy sieczenki lub trawy. Na żadnym z ułamków nie ma jakichkolwiek pozostałości świadczących

	574/575/ 629	603	604	608	615	625	627	858	859	1745	1775	razem
krawędź	2	-	7	-	-	-	-	19	3	-	3	34
ścianka	1	1	50	1	1	-	3	41	3	-	2	103
dno	3	1	45	1	1	-	6	66	1	1	2	127
nieokreślone	8	2	189	3	-	1	7	169	12	-	32	423
razem	14	4	291	5	2	1	16	295	19	1	39	687

Tabela 6. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Zestawienie ułamków prażnic z obiektów wczesnośredniowiecznych (oprac. E. Pawlak)

Table 6. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Overview of fragments of the drying pans from the early medieval features (Compiled by E. Pawlak)

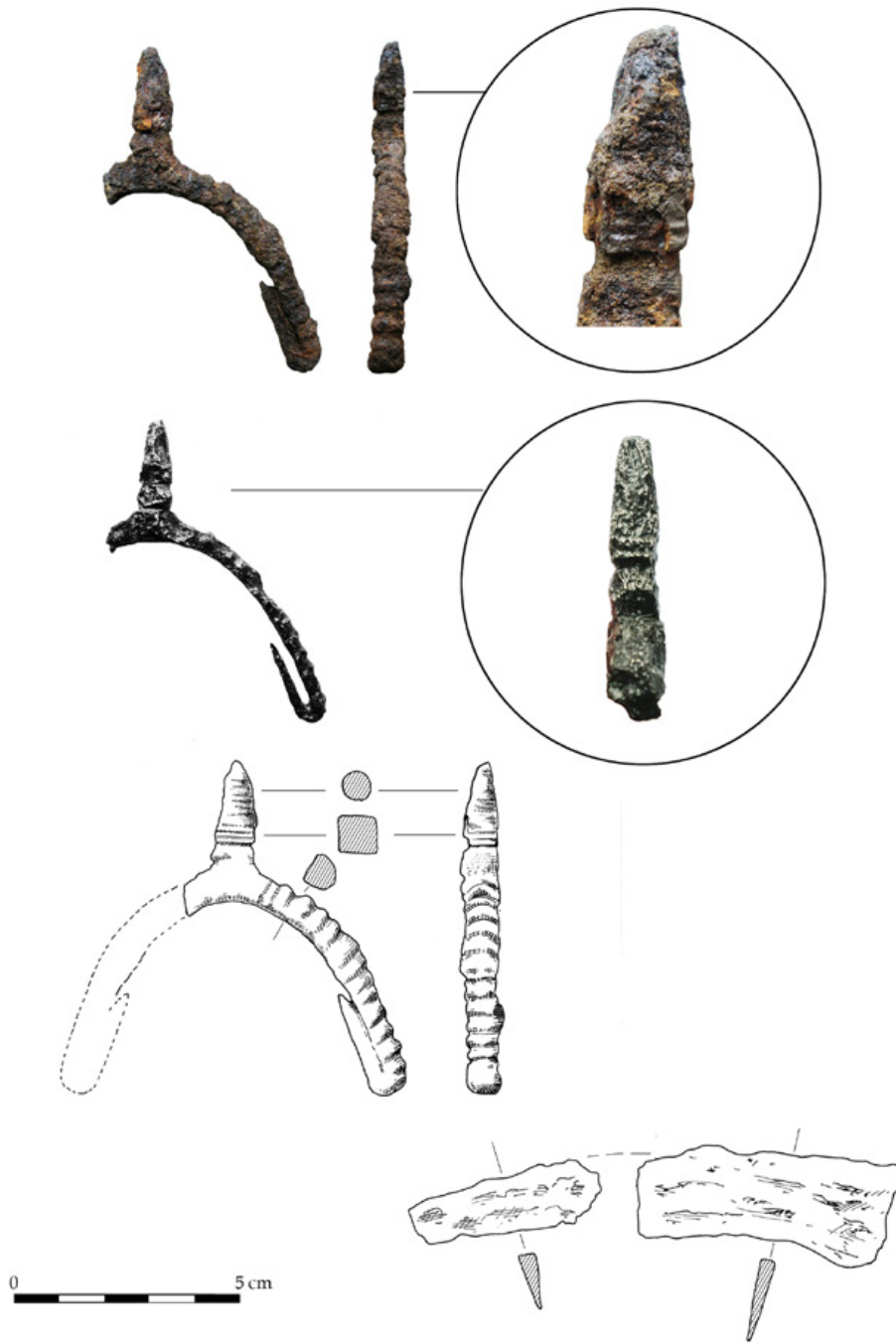
o mocowaniu drewnianych elementów, służących do przenoszenia. Przyjmuje się, że prażnic zasadniczo nie przenoszono, jednak kilka przykładów bezspornie dowodzi, że część tego typu pojemników przemieszczano właśnie przy pomocy takich „nosideł”, przynajmniej na niewielkie odległości. Mają one postać albo drążków zamocowanych wewnątrz podstawy pojemnika tak, jak to obserwujemy w prażnicy odkrytej na stanowisku 2 w Nowińcu, gm. Lubsko (Dziedzic, Gruszka 2004, 230) lub dranic, których odciski zachowały się na spodzie pojemnika z Głuchowa, gm. Komorniki, stan. 1 (Pawlak, Pietrzak 2006, ryc. 71:1). Choć dla żadnego z okazów pochodzących ze stanowiska w Bytkowie nie zdołano ustalić pełnych rozmiarów, istnieją pewne przesłanki, na podstawie których można podjąć taką próbę. Jak wspomniano destrukta z obiektu 604 widoczny był w profilu na szerokości 0,48 m, którą to wielkość można przyjąć jako przybliżoną szerokość lub długość pojemnika. Niestety dysponujemy tylko jednym wymiarem, ustalonym na podstawie dokumentacji rysunkowej profilu, wydaje się jednak, że zasadnicze ograniczenie stanowiły granice wkopu obiektu, które (dla przypomnienia) wynosiły: 0,66 × 0,71 m. Podobną obserwację można poczynić dla obiektu 858 – biorąc pod uwagę lokalizację fragmentów oraz kwestie stratygraficzne można przyjąć, że maksymalne wymiary nie mogły przekraczać 0,74 × 0,85 m. Dla porównania rozmiary prażnic, które odkryto na stan. 12 w Bruszczewie, gm. Spławie wynosiły 52 × 47 cm i 70 × 64 cm (Brzostowicz 2002, 84); długość jednego z boków częściowo zrekonstruowanego naczynia z Brońska, gm. Śmigiel, stan. 1, wynosiła 0,48 m (Pawlak, Pawlak 2004, ryc. 11); na stan. 78 w Międzyrzeczu wymiary częściowo zrekonstruowanej prażnicy wynosiły 32,5 × >50 cm (Krzyszowski 2006, 27, ryc. 33:3), ze stan. 9 w Żukowicach, gm. Głogów pochodzi okaz o wymiarach 1 × 0,6 m (Parczewski 1989, ryc. 16); długość boków kwadratowej prażnicy ze stan. 2 w Nowińcu, gm. Lubsko wynosiła 0,92, 0,9, 0,95 i 0,96 (Dziedzic, Gruszka 2004, 230) a podobnie

ukształtowany pojemnik z Klučov, okr. Český Brod miał wymiary około 1 × 1 m (Leciejewicz 1989, ryc. 40).

Wielekroć rozpatrywaną kwestią jest umiejscowienie prażnicy w stosunku do źródła ciepła – paleniska. Kazimierz Moszyński opisując urządzenia używane w zachodniej Serbochorwacji do oczyszczania ziarna i sporządzania prażma wspomina, że umieszczano je ponad paleniskiem, wspierając na kamieniach (Moszyński 1967, 252). Niestety, źródła archeologiczne (zachowane na ściankach ślady lub charakter i stratygrafia wypełniska) jedynie sporadycznie dają odpowiedź na to pytanie. Centralną część obiektu 858, w której zalegały szczątki prażnic, wypełniała czarnobrunatna próchnica, związana z obecnością paleniska w obrębie obiektu, umieszczonego raczej powyżej pojemnika. Podobnie umiejscowiona była warstwa zawierająca koncentrację węgla drzewnych w obiekcie 18 z Brońska, gm. Śmigiel, stan. 24 (Pawlak, Pawlak 2008b, 223, ryc. 6), a na okazie odkrytym w Nowińcu, gm. Lubsko, stan. 2, ślady kontaktu z ogniem widoczne były jedynie od strony wewnętrznej (Dziedzic, Gruszka 2004, 230). Prażnica odkryta w obiekcie 3 z Bytkowa, gm. Kórnik, osadzona była na kamieniach, ułożonych przy północnym skraju wkopu, a rozległa warstwa spalenizny zalegała powyżej jej destrukta (Pawlak 2014, 279, ryc. 33).

■ ZABYTKI METALOWE

Z wypełniska półziemianki 1745 pochodzą jedyne dwa przedmioty metalowe, łączone z osadnictwem wczesnośredniowiecznym: ostroga z oraz 2 fragmenty sierpu. Ostroga zachowała się w postaci fragmentarycznej (brak jest jednego ramienia kabłąka), umożliwiającej jednak pełną rekonstrukcję kształtu i rozmiarów. Należy do III grupy technologicznej, odmiany B wg Lidii Maćkowiak-Kotkowskiej i Jana Żaka (1988, 31, 32) i odmiany B-C wg Krzysztofa Wachowskiego (1991, 86). Długość całkowita przedmiotu wynosi 73 mm, rozpiętość ramion 74 mm a wewnętrzna długość kabłąka – 42 mm (Ryc. 27). Pomiarów i opisu przedmiotu dokonaliśmy na

Ryc. 27. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Zabytki żelazne z obiektu 1745 (rys., fot. E. Pawlak)

Fig. 27. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Iron artefacts from feature 1745 (Drawing and photo by E. Pawlak)

podstawie stanu przed konserwacją – zmiany, jakie zaszły po tych zabiegach na tyle istotnie zmieniły wygląd (ornamenty na bodźcu są nieczytelne a wypukła segmentacja zachowała się w postaci płytkich żeberek) i część parametrów, że mogłyby przekłamać stan pierwotny (jedynie w odniesieniu do bodźca pod uwagę wzięliśmy wygląd po konserwacji). Bodziec o długości 23 mm (stan przed konserwacją, po konserwacji – 20,5 mm) składa się z trzech części: dolnej, w postaci dwóch połączonych podstawami, ściętych ostrosłupów, środkowej, w formie prostopadłościanu (wymary $8 \times 8,5$ mm, po konserwacji $6,5 \times 5,5$ mm) pokrytego na przynajmniej trzech bokach poziomymi rowkami i wreszcie górnej – ostrosłupa o długości 1,1 cm (po konserwacji 8

mm). Kabłąk na całej długości pokryty jest wypukłymi segmentami – zdobienie tego typu wiązane jest z wpływami wczesnokarolińskimi i datuje się je na 2. poł. VIII w. (Wachowski 1992, 92, ryc. 6). Podobnie datowaną ostrogę haczykowaną odkryto na wczesnośredniowiecznej osadzie w Niepruszewie, gm. Buk (Krzyszowski 2009, 190-191, ryc. 27), odległej od Bytkowa o około 17 km. Jest to okaz również zdobiony – bodziec dookołnymi trzema rowkami, natomiast ramię kabłąka ukośnymi rowkami tworzącymi jodełkę. Podobne do bytkowskiego okazy zdobione na kabłąku wypukłymi segmentami pochodzą z podsieleckiego Czekanowa i Biskupina (Maćkowiak-Kotkowska, Żak 1988, tabl. I: 8, IX: 8).

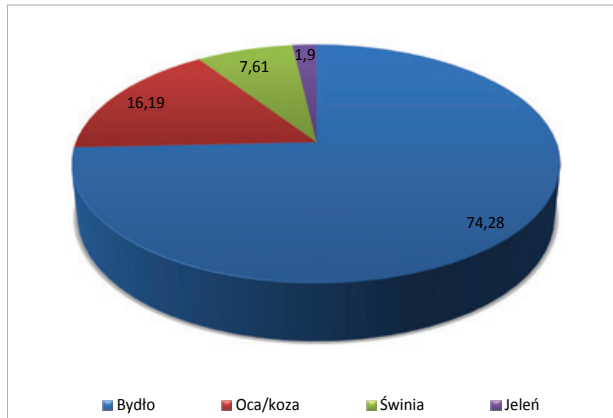
Z tego samego obiektu pochodzą dwa fragmenty sierpu: pierwszy o długości 58 mm i szerokości 23-17 mm oraz drugi o długości 43 mm i szerokości 1,3-9 mm (Ryc. 27). Sierpy, choć związane z rolniczą działalnością, która obok hodowli stanowiła podstawę bytowania ówczesnych społeczności, należą do stosunkowo rzadkich znalezisk. 5 sierpów lub ich fragmentów pochodzi ze stanowiska 12 i jeden z grodziska w Bruszczewie (Brzostowicz 2002, 66), 2 odkryto na stanowisku 26 w Markowicach, gm. Kleszczewo (Pawlak, Pawlak 2008a, ryc. 24: 3, 42: 8), a z najnowszych publikacji znany jest sierp pochodzący ze stan. 42 w Lubrzy, stan. 42, gm. *loco* (Tabaka, Zamelska-Monczak 2011, 564). Został on znaleziony w wypełniku jednej z licznych wędzarni, co potwierdza przypuszczenie, że narzędzia te używane były przy rozmaitych zajęciach, nie zawsze związanych z rolnictwem.

■ SZCZĄTKI ZWIERZĘCE

Analizę kości zwierzęcych ze stanowiska 1 w Bytkowie wykonała dr Matra Osypińska z Ośrodka Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych IAE PAN w Poznaniu. Badaniami objęto zbiór liczący 105 kości i ich ułamków. Zdecydowaną przewagę stanowią szczątki bydła, których udział wynosi 74,28%, kolejne miejsca zajmują szczątki owcy/kozy – 16,19% i świni – 7,61% (Ryc. 28). W grupie szczątków bydła znaleziono największą liczbę fragmentów „głowy”, oraz „bliższej części kończyny piersiowej” (Tabela 7). Pozostałe partie tuszy reprezentowane były przez nieliczne zespoły szczątków pochodzących z „członów palcowych”, „tułowia”, „dalszej części kończyny piersiowej”, „bliższej części kończyny miednicznej”, oraz „dalszej części kończyny miednicznej” (Tabela 8). Jedynie w trzech przypadkach stan zachowania pozwolił na identyfikację płci; były to 2 fragmenty mózdzieni bydła oraz 2 fragmenty poroża jeleni. Nie zidentyfikowano również szczątków, które pozwoliłyby określić wiek zwierząt w chwili śmierci.

Skład anatomiczny szczątków z wczesnośredniowiecznej osady w Bytkowie wskazuje, że były to odpadki rzeźnicze. Szczególną uwagę zwraca brak lub bardzo mała liczba fragmentów kostnych z atrakcyjnych konsumpcyjnie części tuszy. Można się jedynie domyślać, że kości pochodzące z części tuszy o najwyższych walorach konsumpcyjnych znajdują się poza obszarem objętym badaniami archeologicznymi.

Istotny problem dla badań porównawczych stanowi brak publikacji dotyczących opracowań materiałów kostnych z osad ze starszych faz wczesnego średniowiecza, po części wynikający z braku kości lub ich złego stanu zachowania, po części zaś z rezygnacji autorów

Ryc. 28. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Rozkład gatunkowy szczątków zwierzęcych w obiektach wczesnośredniowiecznych (oprac. M. Osypińska)

Fig. 28. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Division of animal remains by species in early medieval features (Compiled by M. Osypińska)

KOŚĆ	Bydło	Owca / koza	Świnia	Jeleń
<i>Cranium</i>	14	0	4	0
<i>Proc. Cornuales</i>	2	0	0	2
<i>Dentes</i>	15	6	0	0
<i>Mandibula</i>	10	2	3	0
<i>Vertebrae</i>	2	2	0	0
<i>Costae</i>	0	0	0	0
<i>Scapula</i>	5	1	0	0
<i>Humerus</i>	4	1	0	0
<i>Radius</i>	13	0	1	0
<i>Ulna</i>	3	0	0	0
<i>Ossa carpalia</i>	0	0	0	0
<i>O. metacarpalia</i>	2	1	0	0
<i>Pelvis</i>	0	0	0	0
<i>Femur</i>	0	1	0	0
<i>Patella</i>	0	0	0	0
<i>Tibia</i>	2	2	0	0
<i>Talus</i>	0	0	0	0
<i>Calcaneus</i>	0	0	0	0
Śródrecze/śródstopie	1	0	0	0
<i>Ossa tarsalia</i>	0	0	0	0
<i>o. metatarsalia</i>	4	0	1	0
<i>Ph. Proximalis</i>	1	0	0	0
<i>Ph. media</i>	0	0	0	0
<i>Ph. distalis</i>	0	0	0	0

Tabela 7. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Rozkład anatomiczny szczątków z obiektów wczesnośredniowiecznych (oprac. M. Osypińska)

Table 7. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Anatomical breakdown of remains from early medieval features (Compiled by M. Osypińska)

Tabela 8. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Podział tuszy głównych gatunków (oprac. M. Osypińska)

CZĘŚĆ TUSZY	BYDŁO	ŚWINIA	OWCA/ KOZA
	n	n	n
Głowa	31	7	8
Tułów	2	0	2
Bliższa część kończyny piersiowej	25	1	2
Dalsza część kończyny piersiowej	2	0	1
Bliższa część kończyny miednicznej	2	0	3
Dalsza część kończyny miednicznej	1	1	0
Człony palcowe	5	0	0

Table 8. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Breakdown of the remains of the main parts of carcass by species (Compiled by M. Osypińska)

	Bytkowo, stan. 1*	Markowice, stan. 26**	Żółwin, stan. 29***	Gościkowo, stan. 5*	Bruszczewo***		Radziejów, stan. 5****
					Faza A-A/B	Faza B-B/C	
Bydło	74,28%	74,7%	60,60%	42,5%	54%	51,1%	51,9%
Świnia	7,61%	21%	21,2%	22,5%	41,1%	42,1%	22,7%
Owca/ koza	16,19%	1,40%	13,7%	31,9%	4,7%	?	10,7%
Koń	-	1,3%	1%	-	-	0,5-0,8%	-
Ssaki dzikie	1,9%	1%	1%	2,12%			9,3%

Autorzy analiz: * M. Osypińska ** P. Pachulski *** D. Makowiecki ****K. Świerzyński

Tabela 9. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Struktura szczątków kostnych na tle porównawczym osad wielkopolskich (oprac. E. Pawlak)

Table 9. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Structure of skeletal remains compared to other Wielkopolska settlements (Compiled by E. Pawlak)

opracowań z tego rodzaju analiz. Nieliczne dane pochodzą ze stanowisk: 29 w Żółwinie, gm. Międzyrzecz (Makowiecki 1998, 361, 362), 26 w Markowicach (Pachulski 2008, 85), 5 w Gościkowie (Pawlak 2012), w Bruszczewie (Brzostowicz 2002, 179) i Radziejowie (Gabałówna, Nowakowski 1964, 273), a wyniki ich analizy zawiera Tabela 6.

Wyniki analizy szczątków zwierzęcych z Bytkowa wpisują się w standardy charakterystyczne dla starszych faz wczesnego średniowiecza. Bez wyjątku odnotowuje się zdecydowaną przewagę kości bydła, których udział sięga niekiedy $\frac{3}{4}$ wszystkich pozyskanych szczątków. Wyjątek w tej kwestii stanowią materiały pochodzące z bruszczewskiego zespołu osadniczego, w którym szczątki bydła ustępują miejsca lub nieznacznie tylko przewyższają udział szczątków świni (Brzostowicz 2002, 179).

W materiale pochodzącym z Bytkowa zwraca uwagę niezwykle niski udział świni – nie wydaje się jednak, aby fakt ten miał walor chronologiczny (przyjmuje się, że w starszych zespołach dominuje bydło, którego udział maleje z czasem na korzyść trzody) i wynika raczej albo

ze stanu zachowania, albo też ze specyficznej struktury chowu, determinowanej na przykład przez lokalne warunki przyrodnicze.

■ DATOWANIE

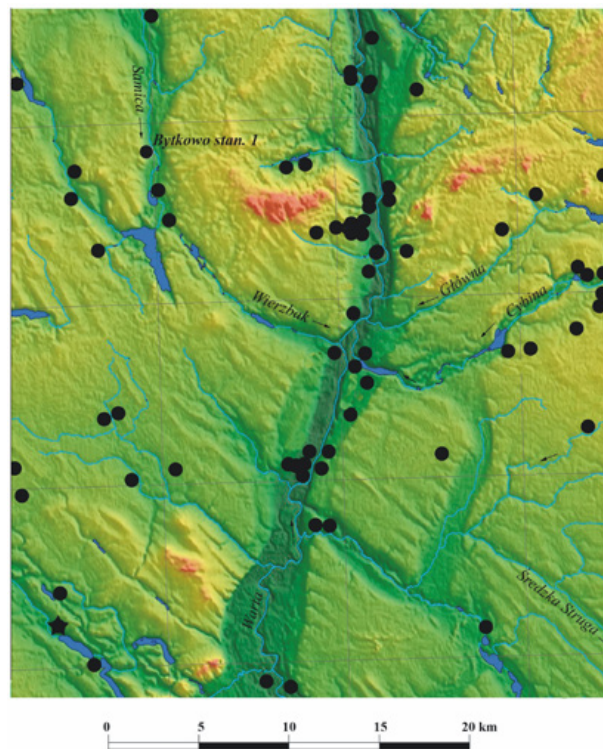
Odkryte w czasie badań w 2010 r. relikty osadnictwa wczesnośredniowiecznego stanowią zespół homogeniczny pod względem chronologicznym. Przyjmujemy, że poszczególne elementy zabudowy powstały w zbliżonym, niezbyt rozległym przedziale czasowym.

Datowanie osadnictwa wczesnośredniowiecznego oparto wyłącznie na analizie materiałów ceramicznych oraz ostrogi odkrytej w wypełniku obiektu 1745. W przypadku ceramiki, cechami brnymi pod uwagę w ustaleniach dotyczących datowania jest udział w ogólnej masie wytworów naczyń całkowicie ręcznie lepionych i częściowo obtaczanych, z uwzględnieniem zasięgu obtaczania, udział naczyń zdobionych oraz proporcje wydzielonych kategorii *a* i *b*. W poddanym analizie zbiorze 25,8% wylewów pochodzi z naczyń wykonanych bez użycia koła garncarskiego, a w pozostałej części

Ryc. 29. Bytkowo, stan. 1, gm. Rokietnica, woj. wielkopolskie. Lokalizacja stanowiska na tle sieci osadniczej ze starszych faz wczesnego średniowiecza w rejonie poznańskiego przełomu Warty (fragment mapy wg E. Pawlak, P. Pawlak 2008, ryc. 47, z uzupełnieniami E. Pawlak)

Fig. 29. Bytkowo, site 1, Rokietnica commune, Wielkopolskie Voivodeship. Location of the site against the settlement network from earlier phases of the early Middle Ages in the area of the Warta River gorge (Fragment of a map after E. Pawlak, P. Pawlak 2008, Fig. 47, with additions by E. Pawlak)

wylewów obtaczanie zasadniczo obejmuje wylew, sięgając nieznacznie poniżej szyjki (48,4%), które to elementy świadczą o pewnej archaiczności zbioru. Podobny walor ma niski udział fragmentów zdobionych, który wynosi 1,57% oraz niski udział ceramiki kategorii *b* wynoszący 19,2%. Wymienione tu cechy uznaje się za charakterystyczne dla zbiorów ceramiki datowanych na VIII w. Istotną przesłankę stanowi znalezisko ostrogi o zaczepach haczykowatych skierowanych do wewnątrz – jej rozmiary, a przede wszystkim charakterystyczne zdobienie, obejmujące całą powierzchnię kabłąka oraz bodziec, nie uprawniają do datowania wcześniejszego niż 2. poł. VIII w. Wziąwszy pod uwagę archaiczność wytworów ceramicznych można przyjąć, że przedmiot ten odnieść należy nie do początków istnienia osady, a raczej do

jej schyłkowej fazy. Uwzględnwszy zatem zaprezentowaną argumentację datowanie osady w Bytkowie ustalić należy na VIII w.

Bibliografia

- Brzostowicz M. 2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu* (= *Prace Komisji Archeologicznej - Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych* 22; *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 10). Poznań: Wydawnictwo PTPN.
- Ciesielski M. 2006. Wielokulturowa stanowisko archeologiczne nr 11 z Międzyrzecza. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV polsko-niemieckie spotkania Archeologiczne, Dychów 15-18 listopada 2005* 2 (= *Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza* 3). Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski, 295-331.
- Cieź O., Daraż W. 2010. Uwarunkowanie geomorfologiczne otoczenia stanowisk archeologicznych Bytkowo 1 oraz Sobota 10. Zielona Góra (Maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej mgr Alina Jaszewska).
- Dąbrowski E. 2006. Wczesnośredniowieczny obiekt mieszkalny z Broniszowa koło Zielonej Góry (stanowisko 1). W: M. Dworaczyk, A. B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*. Szczecin: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, 219-245.
- Dobrakowski M., Domańska J., Noworyta E., Romanow K. 2000. Wstępne omówienie wyników ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowiskach Polwica 4, Polwica 5 i Skrzypnik 8, gm. Domaniów. *Silesia Antiqua* 41, 25-54.
- Dulinicz M. 2001. *Kształtowanie się słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Oddział w Krakowie.
- Dymaczewska U. 1970. Ceramika wczesnośredniowieczna z Santoka, pow. Gorzów Wlkp. *Slavia Antiqua* 16, 145-241.
- Dziedzic P. 1998. Wczesnośredniowieczna osada w Letnicy, stanowisko nr 13, woj. Zielonogórskie. *Archeologia Środkowego Nadodrza* 1, 165-181.
- Dziedzic P., Gruszka B. 2004. Nowiniec stanowisko nr 2 – ponownie odkryte grodzisko (?) w strefie Tornow-Klenica. W: S. Groblica, A. Jaszewska, S. Górka (red.), *Odra – przeszkoda czy pomost w ekspansji kulturowej? : II Polsko-Niemieckie Spotkania Archeologiczne = Oder – Hindernis oder Brücke für die Kulturexpansion? : II Deutsch-Polnisches Archäologen Treffen: Dychów, 29 kwietnia – 1 maja 2004 r.* (= *Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza* 2). Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski, Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza, 229-250.
- Fischer B, Kirsch E. 1983. Die frühslawische siedlung Berlin-Marzahn. *Veröffentlichungen des museums Für Uhr- und Frühgeschichte* 17, 147-164.
- Gabalówna L., Nowakowski A. 1964. Wczesnośredniowieczna osada na stanowisku 5 w Radziejowie. *Prace i Materiały*

- Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna 11, 233-296.
- Gil Ł., Krzepakowski M. 2012. Przejaw kultu, czy schowek gospodarczy? Gromadne znalezisko naczyń z osady ludności kultury łużyckiej w Bytkowie, gm. Rokietnica, stan. 1. W: A. Jaszewska (red.), *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, 127-135.
- Gruszka B. 2014. *Rozwój osadnictwa w starszych fazach wczesnego średniowiecza (VI-X wiek) na obecnym pograniczu dolnośląsko-łużyckim*. Wrocław (maszynopis pracy doktorskiej napisanej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego).
- Gruszka B., Kałagate S. 2013. Osada wczesnośredniowieczna oraz ślady osadnictwa nowożytnego na stanowisku nr 57 w Łubowie, gm. Łubowo, woj., wielkopolskie. W: D. Minta-Tworzowska (red.), *Dziedzictwo odzyskane. Archeologia ratownicza na ziemi gnieźnieńskiej (= Via Archaeologica Posnaniensis Poznań 6)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 117-164
- Gruszka B., Pawlak E., Pawlak P. 2013. Zespoły ceramiczne ze starszych faz wczesnego średniowiecza na wybranych stanowiskach Środkowego Nadodrza w świetle najnowszych wyników badań przyrodniczych. *Archeologia Polski* 58, 105-132.
- Hilczner-Kurnatowska Z., Kara M. 1994. Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Großpolen. W: Č. Staňa (red.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Kolloquium Mikulčice, 25.-27. Mai 1993*. Brno : Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik
- Indycka A. 2008. Nowe materiały do osadnictwa wczesnośredniowiecznego na ziemi międzyrzeckiej – Lutol Suchy, stanowisko 13, gmina Trzciel, w województwie lubuskim. W: B. Gruszka (red.), *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 319-339.
- Janowski A, Poliński D. 2008. Naczynia ceramiczne z nawarstwień przegrodowych w Pniu. Przyczynek do problematyki początków osadnictwa wczesnośredniowiecznego w zachodniej części ziemi chełmińskiej. W: B. Gruszka (red.), *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 351-361.
- Jaszewska A., Wawrzyniak P. 2007. Wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 r. na obwodnicy Sulechowa, pow. Zielona Góra, woj. lubuskie. *Archeologia Środkowego Nadodrza* 5, 269-297.
- Klimowicz P., Klimowicz A. 2011. *Osadnictwo wielokulturowe na stanowisku 78 w Międzyrzeczu, powiat Międzyrzecz, województwo lubuskie*. (maszynopis w archiwum Wojewódzkiego urzędu Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, delegatura w Gorzowie Wlkp.)
- Kobyliński Z. 1988. *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kóčka Krenz H., Sikorski A. 1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985-1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1, 135-148.
- Krzyszowski A. 2006. Wyniki badań wykopaliskowych na wielokulturowej osadzie w Międzyrzeczu (stan. 78) w woj. lubuskim. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV polsko-niemieckie spotkania Archeologiczne, Dychów 15-18 listopada 2005 2 (= Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza 3)*. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski, 7-95.
- Krzyszowski A. 2009. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w Niepruszewie (stan. 49), gm. Buk, w powiecie poznańskim. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 45, 165-226.
- Leciejewicz L. 1989. *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich .
- Lewczuk J. 1992. Wczesnośredniowieczna osada z fazy A na stan. 1 w Kalsku, gm. Sulechów, woj. zielonogórskie, AZP 58-15/14. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1, 67-69.
- Lewczuk J., Lewczuk M. 2008. Osadnictwo kultury sukowskiej w rejonie miejscowości Przewóz, gmina Bojadła, powiat zielonogórski. W: B. Gruszka (red.), *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 265-283.
- Limisiewicz A. 2014. Dynamika zmiany przestrzeni osadniczej wczesnośredniowiecznej osady z końca VII – początku IX wieku na przykładzie stanowiska 1 w Prusaku, gm. Sokolniki, woj. łódzkie. *Raport* 9, 303-344.
- Lodowski J. 1980. *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI-X w.). Podstawy osadnicze i gospodarcze*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Makowiecki D. 1998. Zwierzęce szczątki kostne ze stanowiska 29 w Żółwinie. W: R. Mazurowski (red.), *Ziemia Lubuska (= Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 1)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 360-363.
- Moszyński K. 1967. *Kultura ludowa Słowian*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Okoński J. 2011. Wczesnośredniowieczna wieś na stanowisku 3 w Żyrakowie, pow. dębicki. W: S. Czopek (red.), *Autostradą w przeszłość. Katalog wystawy*. Rzeszów: Muzeum Okręgowe, Mitel, 109-130.
- Pachulski P. 2008. Analiza zwierzęcych szczątków kostnych. W: E. Pawlak, P. Pawlak, *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami*

- osadnictwa pradziejowego (= *Prace Komisji Archeologicznej – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych* 25). Poznań : Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 82-87.
- Parczewski M. 1988a. *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych* (= *Prace Komisji Archeologicznej PAN* 27), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Parczewski M. 1988b. *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce* (= *Rozprawy Habilitacyjne – Uniwersytet Jagielloński* 141). Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Parczewski M. 1989. *Żukowice pod Głogowem w zaraniu średniowiecza* (= *Głogowskie Zeszyty Naukowe* 2). Głogów: Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.
- Pawlak E. 2014. Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2013 r. na wielokulturowej osadzie na stanowisku 20 w Bninie, gm. Kórnik, woj. wielkopolskie. *Raport* 9, 241-291.
- Pawlak E., Pawlak P. 2004. Wczesne średniowiecze. W: *Brońsko, gm. Śmigiel, stan. 1 (52). Wyniki badań archeologicznych w związku z budową gazociągu DN 350/300 relacji Kościan – Zielona Góra, na odcinku woj. wielkopolskiego. Brońsko-Kokorzyn*. Poznań (maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej H. Klunedra), 102-131, 136-141, 148-158.
- Pawlak E., Pawlak P. 2008a. *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego* (= *Prace Komisji Archeologicznej – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych* 25). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Pawlak E., Pawlak P. 2008b. *Pradziejowe i wczesnośredniowieczne pozostałości osadnictwa na stanowisku 24 w Brońsku, gm. Śmigiel*. W: B. Gruszka (red.), *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 211-240.
- Pawlak E., P. Pawlak, J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka, L. Czerniak, D. Prinke, P. Silska, H. Machajewski, A. Rewekant, A. Sikorski 2008. Kijewo, stanowisko 4, pow. średzki. Materiały do badań nad osadnictwem pradziejowym i średniowiecznym. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 44, 227-235.
- Pawlak E., Pawlak P. 2013a. *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku 10 w Sulechowie*. W: B. Gruszka, A. Jaszewska, S. Kałagate (red.), *Obwodnica Sulechowa, woj. lubuskie. Badania archeologiczne na stanowiskach 10, 25, 26, 27, 28, 1* (= *Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza* 6). Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, 33-168.
- Pawlak E., Pawlak P. 2013b. *Cmentarzysko ciałopalne i osada ze starszego stadium wczesnego średniowiecza w Myszęcinie*. W: E. Pawlak, P. Pawlak (red.), *Myszęcina, stanowisko 19, województwo lubuskie. Od młodszej epoki kamienia po XX wiek*. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, 169-395.
- Pawlak. P. 2008. *Sprawozdanie z badań archeologicznych przy ul. Abpa A. Baraniaka w Poznaniu w 2008 roku przy budowie zespołu biurowo-hotelowego*. Poznań (Maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej H. Klunedra).
- Pawlak. P. 2009. *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w związku z budową ulicy Nowowołkowyjskiej w Poznaniu w 2009 roku*. Poznań (Maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej H. Klunedra).
- Pawlak. P. 2010. *Sprawozdanie z badań archeologicznych przy ul. Abpa A. Baraniaka w Poznaniu w związku z budową zespołu biurowo-hotelowego, etap III*. Poznań (Maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej H. Klunedra).
- Pawlak. P. 2011. *Wyniki badań archeologicznych. W: Kromolice, stan. 19 (1), słup 184, gm. Kórnik. Sprawozdanie z badań archeologicznych w związku z realizacją budowy linii dwutorowej 400 kV (C-13560) Kromolice – Pątnów, odcinek: gm. Kórnik, Kleszczewo (pow. poznański), gm. Środa Wlkp., Dominowo (pow. średzki), gm. Nekla, Września, Kołaczkowo (pow. wrzesiński)*. Poznań. (Maszynopis w archiwum WKZ w Poznaniu).
- Pawlak. P. 2012. *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku 5 (S3-109) w Gościkowie, gm. Świebodzin*. *Archeologia Środkowego Nadodrza* 9, 139-208.
- Pawlak P. 2013. *Ku początkom Poznania – nowoodkryta osada z zarania wczesnego średniowiecza nad Jeziorem Maltańskim*. *Slavia Antiqua* 54, 143-219.
- Pawlak P., Pietrzak R. 2006. *Osadnictwo wczesnośredniowieczne z przełomu wczesnego i późnego średniowiecza oraz nowożytnie na stan. 24 w Głuchowie, Nr AUT 148*. Poznań (Maszynopis w archiwum Fundacji *Patrimonium*).
- Podgórska – Czopek J. 2009. *Grodzisko Dolne, stanowisko 22 – wielokulturowe stanowisko nad Dolnym Wisłokiem 2* (= *Collectio Archaeologica Ressoviensis* 12), Rzeszów: Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Słowiński S. 2006. *Św. Wojciech, stan. 16 – osady z wczesnego okresu epoki brązu i wczesnego średniowiecza*. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV polsko-niemieckie spotkania Archeologiczne, Dychów 15-18 listopada 2005 2* (= *Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza* 3). Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski, 197-211.
- Tabaka A., Zamelska-Monczak K. 2011. *Wczesne średniowiecze*. W: J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka (red.), *Materiały do wczesnych pradziejów zachodniej Wielkopolski. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w Lubrzy* (= *Ratownicze Badania Archeologiczne Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Oddział w Poznaniu* 3). Poznań: Esus Agencja Reklamowo-Wydawnicza Tomasz Przybylak, 443-716.

Uciechowska-Gawron A. 2006. Osadnictwo łużyckie i wczesnośredniowieczne na stanowisku Św. Wojciech nr 7. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV polsko-niemieckie spotkania Archeologiczne, Dychów 15-18 listopada 2005 2* (= *Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza 3*). Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski, 213-227.

Wachowski K. 1991. Oddziaływania zachodnie na wytwórczość ostróg haczykowatych u Słowian. *Przegląd Archeologiczny* 38, 85-107.

Żak J., Maćkowiak – Kotkowska L. 1988. *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim VI-X wieku. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza* (= *Archeologia – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 31*). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Summary

Ewa Pawlak

Early medieval settlement in Bytkowo near Poznań

Research on site 1 in Bytkowo, Rokietnica commune, was carried out in 2010 as part of the works preceding the construction of the western section of the Poznań bypass, upon commission by the General Directorate for National Roads and Motorways, Branch in Poznań.

The site is located on the western slope of the Samica River valley, around 16 km north-west of Poznań. During the research, an area of 295.77 ares was explored. Relics of a multi-phase settlement of the population of the Lusatian culture, dated from the beginning of the fifth period of the Bronze Age to the late Hallstatt period, were registered across nearly the entire site. Only 17 out of 1738 features were related to the settlement that was inhabited in earlier phases of the early Middle Ages. These features constituted a compact settlement directly along the southern border of the trench, with the length of 110 m and the width of 18 m, stretching transversely to the valley. Upon analysis, it was shown that part of the features, recognised in the field as independent settlement units, belonged in fact to larger housing complexes – this group includes features 574/575/629 and 833/836. Apart from both complexes mentioned above, pit 1745, located on the eastern brink of the settlement, had a residential function as well. In the central part of the settlement, there are features 615, 625 and 627 with a regular, quadrangular shape in a horizontal cross section that most probably served as storage of food for people or animals, or of other products or non-food raw materials. Regularity of the settlement arranged along a single line, probably parallel to a route leading to the river, is a characteristic feature of the settlement in Bytkowo. In the central part of the settlement, individual objects were located at a quite standardised distance of 7-8 m from one another, while half-sunken buildings 833/836

and 1745 located on the outside – at a multiple of this value. Residential features and alleged granaries were accompanied by smaller utility pits. Remains of drying pans were discovered in situ in the fills of several of them.

Beyond doubt, there is a remaining part of the settlement beyond the southern border of archaeological trenches, therefore we need to exercise due care in interpreting the spatial layout manner. Ceramic vessels referring to the ones acquired during the excavations were recorded in the area of 100 m south of the discovered features. Therefore, we can assume that the developed area stretched across at least 100 metres more, bordering in the east with the valley wetlands.

Numerous portable monuments, including 1105 fragments of earthenware, 687 fragments of drying pans, 105 animal bones and 2 iron objects, were acquired from the fills of the features discovered in 2010. 1/4 of the vessels were manufactured without the use of a potter's wheel, and in other cases, upper parts of the vessels were shaped on a slow-turning wheel. The collection of vessels from Bytkowo is basically non-decorated – any decorations were visible only on 5 fragments (1.1%). They took a form of a wavy line, sometimes combined with horizontal grooves.

An iron spur with inward hooks was acquired from the fill of the half-sunken building 1745. Two fragments of a sickle were found in the same feature.

The anatomical composition of animal remains indicated prevalence of cattle bones, which constituted 3/4 of the collection.

An archaic character of clay vessels would allow us to date the Bytkowo settlement back to the period between mid-7th and mid-8th century, however, the presence of a spur with early Carolingian features allows us to shift the end of the settlement to the second half or late 8th century.